

A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS LŐRÁ

XXVII. ÉVFOLYAM IV.

2018./4. SZÁM

A felújított zsinagóga fényképfelvételeit **Klotz Miklós** fotóművész készítette

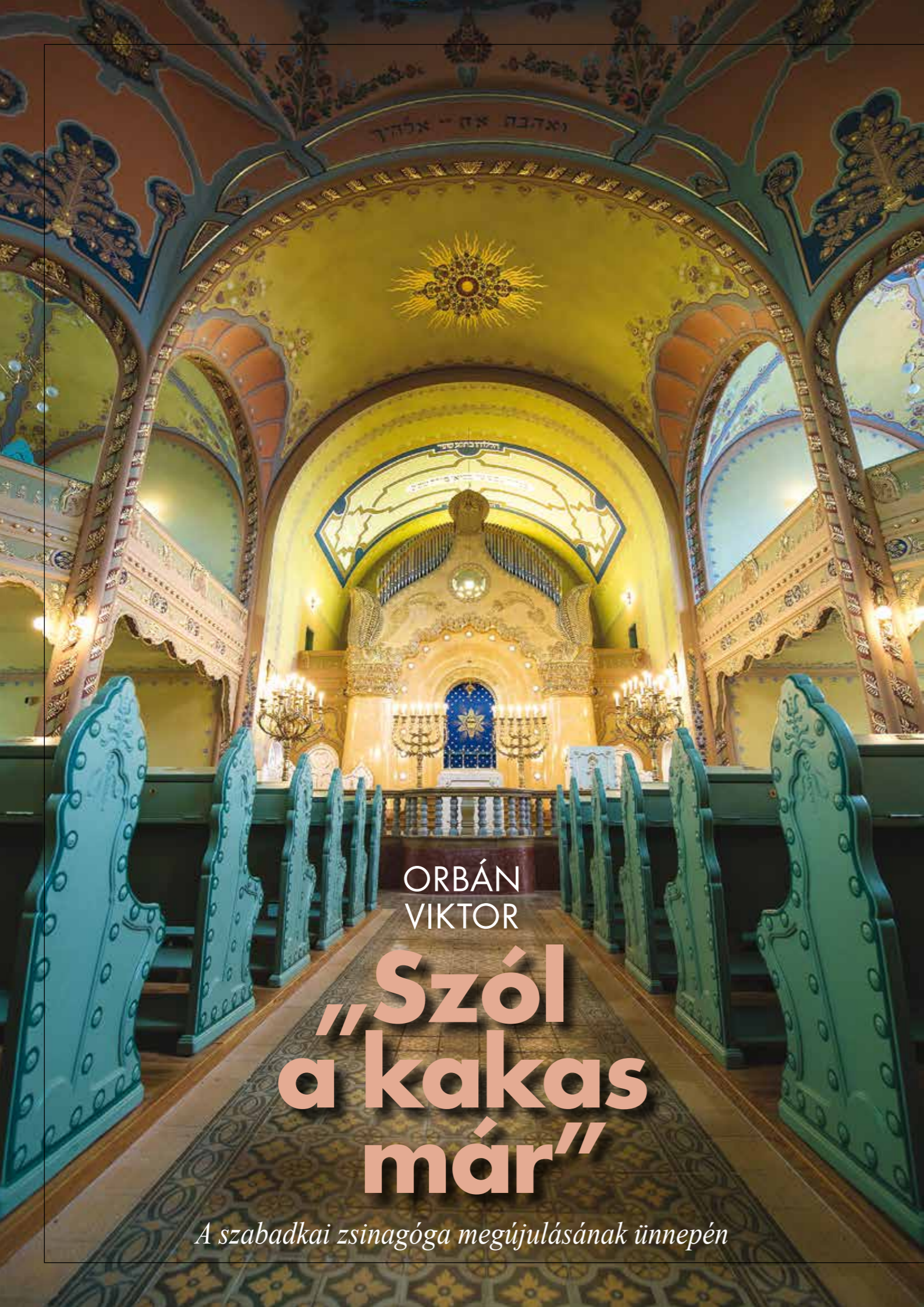
A SZABADKAI ZSINAGÓGA MEGÚJULÁSA

„Szabadka ékköve”

Orbán Viktor miniszterelnök Aleksandar Vučić szerb elnökkel közösen avatta fel a gyönyörűen rekonstruált, kívül és belül megújult szabadkai zsinagógát, a világ egyetlen szecessziós stílusban épült zsidó templomát. A 2018. március 26-i ünnepségen a szerb köztársasági elnök megköszönte azt a támogatást, amelyet a magyar kormány nyújtott a szabadkai zsinagóga felújításához. „Külön szeretnénk köszönetet mondani Orbán Viktor magyar miniszterelnöknek, akinek a támogatása nélkül ez a zsinagóga nem lehetne ma ilyen” – mondotta a szerb elnök, aki szerint a zsinagóga Szerbia jelképévé válhat: a tolerancia, a békés egymás mellett élés és az együttműködés szimbóluma lehet. Benjámin Netanjahu, Izrael állam miniszterelnöke pedig levélben köszönte meg a magyar és a szerb kormányoknak ezt a segítséget. „Szabadka ékköve”, a monumentális és impozáns épület, visszakapott régi fényével jelképezze hát azon reményünk beteljesülését, amikor is „a múlt nem megterheli a jelent, hanem kaput nyit egy közös jövőnek”. ♣ (A Szerk.)

ORBÁN
VIKTOR

„Szól a kakas már”

A szabadkai zsinagóga megújulásának ünnepén

Elhangzott 2018. március 26-án Szabadkán (Subotica), a felújított zsinagóga avatásán.

**Mélyen tisztelt Vučić Elnök Úr!
Excellenciás Hölgyek és Urak!
Tisztelt Hölgyeim és Uraim!**

Ahogy körbenéztem itt, az jutott eszembe, hogy valójában milyen csodálatos hely is Közép-Európa. A világnak ez a különös szeglete, ahol teljesen természetes dolog, hogy egy zsinagógát magyar népművészeti motívumok díszítenek; s ez éppoly természetes, minthogy a magyar nemzet himnusza műfaját tekintve jeremiád. Ennek a kulturális sokszínűségnek semmi köze a felszínes multikulturalizmushoz. Itt hosszú évszázadok csiszolták össze az együtt élő népeket, ahogy ezt visszatükrözik dalaink, balladáink és épületeink is. Egyetemista éveim egyik népszerű éneke volt a *Szól a kakas már* című nóta. Mondták, ez volt a nagyállói csodarabbi kedves dala, mások Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nótájaként tartották számon, megint mások a szláv dallamvilágot hallották ki belőle. Ma már aligha lehet pontosan felkutatni, hány forrásból táplálkozott, és hány nép ajkán fordult meg, amíg a közép-európai zsidó közösség közös éneke lett. Nekünk, a nyolcvanas évek egyetemistáinak nem is a dal eredete volt a fontos. Mi akkor azért énekeltük, mert arra vártunk, hogy a kommunista diktatúra után virradjon fel ránk egy olyan szabad világ, amelyben Közép-Európa népei ismét békében és szabadon élhetnek együtt.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! 2018. március 26-a jó eséllyel vonul majd be azon jeles napok közé, amelyek szerint Közép-Európa a legszebb arcát mutatja a világnak. Mi is történik itt? Szerbia elnöke és Magyarország miniszterelnöke a mélyen tisztelt zsidó vallási vezetőkkel együtt eljött Szabadkára, hogy átadja Európa második legnagyobb, kívül-belül felújított zsinagógáját, közös kulturális örökségünket, egy egységes stílusú, zsidó szakrális épületet, Szabadka ékkövé, a közép-európai szecessziós építészet kiemelkedő alkotását. A zsinagóga szó azt jelenti, hogy a *gyülekezés háza*. Ma ennek jegyében vagyunk itt mi is. Egybegyűltünk, mert sikerült visszaadnunk régi fényét ennek a csodálatos épületnek. Egybegyűltünk, mert összeköt minket a zsidó kultúra és zsidó nép iránti tisztelet, amely saját számarányát meghaladva járult hozzá Szerbia, Magyarország és egész Európa gazdasági, kulturális és tudományos eredményeire. És végül egybegyűltünk, hogy együtt tisztelegjünk egy bátor és összetartó közösség előtt. Egy gyülekezet előtt, melynek tagjai annak idején nemcsak maguknak emelték ezt az épületet, hanem azért is, ahogy az akkori főrabbi mondta: „Legyen becses emléke és díszítő szépsége a városnak.” Olyan erős és szilárd alapot vetettek, melynek köszönhetően az önök zsinagógája a XX.

Orbán Viktor miniszterelnök ünnepi beszédét tartja

Aleksandar Vučić szerb elnök fogadja Orbán Viktor miniszterelnököt

század legviharosabb évtizedeit, majd pedig a teljes funkcióvesztést is át tudta vészelni. Amikor pedig a kommunizmus idején már az épület megmaradása volt a tét, a város soknemzetiségű és sokfélekezetű polgársága egy emberként állt ki a megóvásáért. A szabadkai zsinagóga megmentése és felújítása jól példázza, hogy szerbek, zsidók és magyarok mi mindenre képesek, ha egy nemes cél érdekében összefognak. Ahogy jól példázza azt is, hogy ma olyan időket élünk itt, Közép-Európában, amikor a múlt nem megterheli a jelent, hanem kaput nyit egy közös jövőnek. Annak a jövőnek, amelyben magyarok, szerbek és zsidók békében és biztonságban élnek és dolgoznak együtt. Köszönet ezért Szerbiának, köszönet Vučić elnök úrnak, és köszönet a vajdasági magyaroknak!

Ez a jövő már elkezdődött. Szerbek és magyarok közösen írják Szabadkán, és a többi néppel együtt egész Közép-Európában. A szabadkai zsinagóga átadása ma nemcsak egy különleges esemény, hanem üzenet is. Azt üzenjük, hogy ez az a világ, ilyen az az Európa, amelyben mi élni akarunk, amelyet képviselünk, amelyért dolgozunk, és amelyet meg is fogunk védeni. Miért van az, tisztelt hölgyeim és uraim, hogy a mai napon katolikusok, ortodoxok és protestánsok békében és biztonságban együtt ünnepelhetjük zsidó testvéreinkkel ennek az épületnek az újjászületését? Ennek egyetlen nyilvánvaló oka van. Mi még abban az Európában élünk, amely az Ószövetség és az Újszövetség, a zsidó és a keresztény vallási örökségen nyugszik. És amíg ezen az alapon állunk, addig minden ember szabadsága, saját vallásához, nyelvéhez, kultúrájához, szokásához való joga olyan természetes marad, mint a levegővétel.

Tisztelt Gyülekezet! Ha hagyjuk, hogy ezt a talajt kihúzzák a lábunk alól, ha hagyjuk, hogy Európa kulturális alapjait kicseréljék, akkor a jövőt mások fogják írni helyettünk. Tudjuk,

hogy a világnak ma számos olyan része van, ahol egy ilyen eseményre nem kerülhetne sor. Tudjuk, hogy vannak a világnak olyan, tőlünk délre és keletre eső szegletei, ahol a zsidó és a keresztény testvéreink ma is üldöztetést szenvednek el. És tudjuk, hogy vannak a világnak olyan, tőlünk nyugatra eső szegletei, ahol ma nem felújítják, hanem lebontják a templomokat és a zsinagógákat. Mi viszont büszkék vagyunk arra a vallási örökségre, amelynek köszönhetjük ezt a várost és azt a nagyszerű alkotást is, amelyet Európának nevezünk. A magyar kormány ezért döntött úgy 2014-ben, a holokauszt-emlékévkében, hogy elindítunk egy zsinagóga-helyreállítási programot, melynek keretében az elmúlt években mintegy 10 milliárd forintból, Budapesttől Nagyszőlősen át Beregszászig és Szabadkáig, számos épületet felújítottunk, és segítettünk megmenteni a pusztulástól. A II. világháború és az azt követő ateista diktatúra évei után erkölcsi kötelességünknek érezzük kiállni egy olyan Magyarország és egy olyan Európa mellett, ahol zsidók és keresztények félelem nélkül élhetnek, és szabadon gyakorolhatják a vallásukat.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Mélyen tisztelt Elnök Úr! Mi úgy gondoljuk, hogy Közép-Európa és benne a magyarok biztonságos és élhető jövőjéhez ma egyetlen út vezet: a zsidó és keresztény örökségéhez ragaszkodó Európa. Mi ebben az Európában tudjuk elképzelni a jövőnket, és természetesen ehhez az Európához és ehhez a jövőhöz tartozik az ortodox gyökerekkel rendelkező Szerbia is, akinek sürgetjük is az európai uniós tagságát. A szerbeknek már rég ott lenne a helyük közöttünk. Ehhez kívánok Szerbiának és barátunknak, Vučić elnök úrnak sok sikert! Szabadka városának és a szabadkai zsidó közösségnek pedig azt kívánom, hogy töltsék meg élettel ezt a csodálatos épületet, hogy legyen még sok száz éven át a gyülekezés, az imádság, a tanítás és az emlékezés háza! Isten éltesse mindannyiukat! ♦

EGY LEGENDA JELENVALÓSÁGA

A „Szól a kakas már” népdal eredettörténetéről*

SZÓL A KAKAS MÁR

Szól a kakas már
Majd megvirrad már
Zöld erdőben, sík mezőben
sétál egy madár.

Micsoda madár,
Micsoda madár
Sárga lába, kék a szárnya
Engem odavár.

Várj, madár, várj
Te csak mindig várj
Ha az Isten néked rendelt
Tiéd leszek már.

Mikor lesz az már,
Mikor lesz az már?
Jibbone ha-mikdos ir Cijon tömale
Akkor lesz az már.

(A Muzsikás együttes lemezén
megjelent versszöveg)

Sebestyén Márta és a Muzsikás együttes *Szól a kakas már* címen, *Magyar zsidó népzene* alcímmel 1992-ben jelentette meg azt a lemezt, amellyel aztán a világ minden táján nagy sikerrel szerepeltek. A Muzsikás együttes tagjai azokat az öreg cigányzenészeket járták végig, akik valaha, az 1944-ben elpusztított máramarosi haszid zsidóság ünnepein zenéltek, s tőlük gyűjtötték össze e közösség egykori dalait. *Hamar Dániel*, a Muzsikás együttes tagjaként, a CD-t kísérő műsorfüzetben így nyilatkozott erről:

– Fontos döntés volt részünkről, hogy összehoztuk ezt a lemezt. A magyar kultúrát, a magyar zenét mi cigányoktól tanultuk. Sokszor kérdezik, ugyan miért magyar zene az, amelyet egy magyarul alig tudó cigánytól tanulunk? Azért, mert a közösség elfogadja magyar zenének. A zenész nemzetisége, származása ilyen szempontból mellékes. Több utalást is találtunk arra, hogy egyes vidékeken hosszú ideig nem cigányok, hanem zsidók szolgáltatták ezt

a zenét. Kodály elküldte a tanítványát, *Simon Zoltánt*, hogy gyűjtson azokon a helyeken, ahol zsidók szolgáltatták a magyaroknak a zenét abból, amit maguknak játszottak, például zsidó lakodalmakban. Simon soha nem adta ki a gyűjtéseit, most ez a lemez lett az ő testamentuma. Ő bízott meg minket azzal, hogy ennek az elveszőben levő zenei kincsnek az összegyűjtését tekintjük feladatunknak. Az ő lejegyzései alapján kezdtünk el játszani, ő pedig azt mondta, hogy pontosan így hallotta ezeket a dalokat akkor is, amikor összegyűjtötte azokat. 1990 decemberében indultunk el a zsidó zene nyomába, remélve, hogy Erdélyben, Máramaroszigeten és a környező falvakban találunk még valamit. Akkor úgy tűnt, hogy ennek már nincs nyoma. Viszont találtunk cigány zenészeket, akik együtt muzsikáltak zsidókkal, és ezekből a kis morzsákból raktuk össze a *Szól a kakas márt*. Amikor megmutattuk Simonnak az anyagot, az öregúr könnyezett. A világban talán ez az egyik legnagyobb példányszámban elfogyott lemezünk. Amikor Krakkóban jártunk egy zsidó zenei fesztiválon, ott derült ki számunkra, hogy ezt a lemezt az összes klezmerzenész kívülről fújja. A végén rendeztek egy nagy klezmerband koncertet, erre meghívtak minket is. Késhegyig menő vita zajlott a zenészek között, hogy ki, mit játsszon. Megkérdeztük: és mi mit játszunk? A ti dolgok a legkönnyebb – mondták –, bejöttök a végén, azt játszatok a lemezetekről, amit csak akartok, és mi majd mindegyiknél beszéllünk.

A műsorfüzetben olvashatunk arról is, hogy Mórincz Zsigmond úgy említi az Erdély-trilógiában a dalt, mint Bethlen Gábor, a nagy erdélyi fejedelem kedves dallamát. A 'Nagy fejedelem'

* Gyermekfejjel én evangélikus lelkész apámtól hallottam először az ötvenes évek közepén, falusi kukoricafosztásokon énekelte szép bariton hangján, ahova minket is mindig magával vitt. S lám, miniszterelnökünk és egyetemista társai a nyolcvanas évek közepén is a virradatvárás szimbólumának érezték.

(Sághy)

A nagykállói haszid közösségből származó Ámos Imre festménye: Hajnalvárás, 1939

személye, és az Erdélyi Fejedelemségnek a korabeli Európában még szokatlan türelmes vallási politikája fontos szerepet játszott az erdélyi zsidó kultúra folyamatos fejlődésében. A népdalt, a hozzá fűződő legendát, valamint a vers végén a szöveg kiegészítését Kodály Zoltán 1921-ben jegyezte le, amikor voltaképpen a *Kállai Kettős* miatt utazott a futóhomok által borított sík kisvárosba, mert olvasott rólok az *Etnográfia* című, országos néprajzi lapban. Mivel a Kállai Kettősnek nem volt állandó táncsoportja, és hogy mégse menjen üres kézzel haza, így Görömbei Péter református lelkész átkísérte a közelben lakó Klein Ábrahám rabbihoz, aki szívélyesen énekelte el a dalt. Állítólag Klein rabbi hozzátette még: „Azóta a magyarok nem is nagyon éneklük.”

A legenda szerint a dal a nagykállói szent rabbi, *Reb Eizik* nótája volt. *Szabolcsi Bence*, a világhírű zenetudós idézi egyik tanulmányában: „Taub Eizik 1780 körül került Nagykállóra melamednek (tanítónak) a nagykállói rasekol gyerekei mellé, s ott később rabbi lett. A költői lelkű, természetszerető pap a legenda szerint mezei sétája közben hallotta a dalt egy pásztorgyerektől, s egy belső hang ellenállhatatlanul

A Muzsikás együttes 1992-ben megjelent lemeze

ösztönözte őt annak megtanulására. Megvette hát a dalt két aranyért. Abban a pillanatban, amikor a vásárt megkötötték, a rabbi megtanulta a dalt, a pásztorgyerek meg elfelejtette. Azóta a felvidéki zsidóság magáénak érzi a nótát, és szoltáros virrasztásai, s egyéb vallásos ünnepei alkalmával mindenütt éneklő, mivel annak szövegéből Messiást váró, allegorikus értelmet érez ki.”

A dal a magyar nyelvterületen általánosan ismert, sokszor vegyes magyar-héber szöveggel – szövegezi le ugyancsak a műsorfüzet, summa mázva a dolgokat. Ám érdemes még kitérnünk arra az érdekes eszmefuttatásra, amelyet egy internetes zsidó zenei hírportál tett közzé a Muzsikás együttes lemezének megjelenése után. A hírportál anonim szerzője szintén hivatkozik Szabolcsi Bence tanulmányára, majd így folytatja elmélkedését:

„Magyar pásztorfiútól még az egyszerű csodarabbi is csak tősgyökeres magyar népdalt tud venni. Ezt Szabolcsi Bence sem látja másképp: a *Szól a kakas már* <egész magyar szövegében és egész dallamában egy jól ismert népdalnak nem is nagyon jelentékeny változata, erőszakal betoldott héber sorokkal.> (Az Egyenlőség

Ámos Imre: Álmodó rabbi, 1938

Képes Folyóirata, 1921) Ezekről az <erősza- kos betoldásokról> még lesz szó. Először arra próbálunk választ keresni, hogy egy többé-kevésbé tipikus magyar népdal hogyan válhatott ennyire népszerű haszid zsidó dallá.

A kérdésre az egyik választ a dallam modalitása adja. A zsidó zene – legyen az akár klezmer, akár liturgikus kántorének – a gregorián zenéhez hasonlóan modulusok, skálák, jiddisül *shteygerék* köré szerveződik. Ezek egyike, az *Ahavoh rabboh*, amely az ebben a modusban recitált reggeli ima kezdőszavairól nyerte nevét, különlegesen népszerű a haszid zsidók közt: számtalan haszid eredetű klezmerdarab és *tish nigun* – szombatnként és ünnepekkor a rabbi asztalánál, gyakran eksztatikus hangulatban énekelte dal – épül erre a skálára.

Az *Ahavoh rabboh* egy módosított fríg skálának felel meg... Ahogy gyakran a kelet-európai népdaloknak, úgy ennek a skálának sincs egyértelmű tulajdonosa: a spanyol flamenco *cigány skála*, az arab és a török zene *hijaz maqam* néven ismeri. S ha közelebről megvizsgáljuk kérdéses népdalunkat, a *Szól a kakas már*-t, ez is pont ugyanerre a bővített terces fríg skálára épül. Ily módon minden változtatás nélkül átvehette a zsidó közösség úgy, hogy dallamvilágában teljesen magáénak érezhette...

De térjünk most vissza a dal szövegéhez. Az utolsó versszakot leszámítva tipikus magyar szerelmes népdalszöveggel van dolgunk, több ismert magyar népdalból is visszaköszön a szerelmesek madár-allegóriája. Az utolsó versszak azonban késői betoldás, amelyet, a dalt magáévá tevő haszid zsidó közösség – talán maga Eizik Taub – költött hozzá, s amely gyökeresen átértelmezi az egész dalt. A versszak ominózus héber nyelvű sora szó szerinti idézet egy késő középkori pijutból, zsidó liturgikus költeményből. A *Cur mi-selo* című pijut legkésőbb a 14. században született Észak-Franciaországban ismeretlen költő tollából. A költemény elég hamar elterjedt Európa zsidó közösségeiben, s mind a mai napig felcsendül szombatnként az ünnepi terített asztal mellett az étkezés utáni áldás, a *Birkat ha-mazon* bevezetőjeként. A *Cur mi-selo* strófái a *Birkat ha-mazon* egyes áldásaihoz kapcsolódnak, amelyek hálát mondanak az Istentől kapott ételért, az Ősatyáknak örökre adott földért, majd könyörögnek a Messiás eljöveteleért és a Szentély újjáépüléséért. Ezekből a könyörgésekből emelte át a *Szól a kakas már* a pijut utolsó strófájának első sorát: *Jibbone ha-mikdos, Ir Cijajn tömale*. Magyarul: <Felépül a Szentély, és Sion Városa benépesül.> Akkor lesz az már.

Ez a betoldott strófa az *Énekek éneke* magaságába röpti fel a dalt. Ahogy a hagyományos rabbinikus értelmezés szerint az Énekek éneke szerelmespárja az Örökkévaló és népének egymás utáni vágyakozását allegorizálja, ugyanúgy a *Szól a kakas már* éneke a számkivetett zsidó nép képviselőjeként vágyakozik

ZELK ZOLTÁN

MICSODA MADÁR

(Zelk Zoltán verse
a Szól a kakas már
népdal témájára)

Jaj, a szelek drótsővénye
szét ne szedje már,
földet érjen, megpihenjen
ez a zöld madár.
Előbb ágra száll,
aztán gyöpre száll,
zöld erdőben, zöld mezőben
sétál a madár.
Micsoda madár! Micsoda madár!
Kék a lába, zöld a szárnya,
fühegyen megáll.
Idegen a táj,
Továbbmenne már,
véres még a bóbítája,
tolla csupa sár.
Ne menj el, madár,
kilobban a nyár,
sárga pernye hull a fákról,
füstöl a határ.
Nem megy a madár,
marad a madár,
sűrű eső lesz a rácsa,
ketrece a táj.
Holnap őszre vál,
aztán télre jár,
fehér fák közt, hómezőben
sétál a madár.
Micsoda madár! Micsoda madár!
Kék a lába, zöld a szárnya,
dér gyöngyén megáll.

szerelme, az Örökkévaló után, akivel csak a messiási időkben, az Ígélet Földjére való visszatérés és a jeruzsálemi Szentély újjáépítése után egyesülhet.

Így született meg egy potenciálisan zsidó dallamú magyar népdal és egy transzcendenssé emelt szerelmes vers házasságából a mai napig legnépszerűbb magyar nyelvű haszid dal.”

A szerző végül szívmengetően kedves, személyes történettel fejezi be írását:

„Végül csendüljön fel a *Szól a kakas már* ma élő leghitelesebb tolmácsolójának, Eizik Taub rabbi hatodik generációs egyenes ági leszármazottjának, Rebbe Menachem Mendel Taubnak, a Kaliver – Nagykovácsi – haszid dinasztia rabbijának az előadásában. Nem tudom, mennyire tud a Kaliver Rebbe magyarul, mindenesetre a *Szól a kakas már*-t szinte hamisítatlan szabolcsi tájszólásban éneklő. Jeruzsálemben, szombatnként, magyar nyelven...”

◆ (Összeállította: Sághy Ildikó)

A MAGYARORSZÁGI SZECESSZIÓS ÉPÍTÉSZET

A magyarországi szecessziós építészet az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező Magyar Királyságban a 19–20. század fordulóján meghatározó, a szecessziós művészethez kötődő, elsősorban magyar építészek által művelt, többféle művészeti és stílusirányzattól összeálló épített örökséget jelent. A magyarországi építészetben a szecesszió jegyei az 1890-es években tűntek fel először, és a századfordulás fénykort követően korszaka az 1910-es évek végére, voltaképp az első világháborúval, lezártnak tekinthető. A stílus legfontosabb hazai mestere *Lechner Ödön*. Az általa, valamint követői és tanítványai által kifejlesztett és művelt magyar szecesszió mellett, részben párhuzamosan, a stílusnak többféle irányzata létezett: Egyes hazai épületeken megfigyelhető a francia és a belga Art Nouveau, a német Jugendstil, a bécsi kortársak, vagy épp a korabeli skandináv és angol építészet hatása.

Budapest európai összehasonlításban is gazdag szecessziós műemlékekben. Itt található Lechner Ödön legfontosabb munkái: az *Iparművészeti Múzeum*, a *Postatakarékpénztár* és a *Magyar Földtani Intézet* székháza. A korszak magyar szecessziós építészetének számos emléke áll alföldi és dunántúli városokban, így Szegeden, Veszprémben, illetve ma már a magyar határokon túl található Szabadkán, Nagyváradon és Marosvásárhelyen.

A Lechner Ödön legtehetségesebb tanítványai közé sorolható *Komor Marcell–Jakab Dezső* páros alapvető munkái közé tartozott a *szabadkai zsinagóga*, amelyen a mester formanyelvét fejlesztették tovább. (Komor az általa alapított *Vállalkozók Lapja* főszerkesztőjeként évtizedeken át jelentős befolyást gyakorolt a magyar építészeti közéletre is; a harmincas években innen nőtt ki magát a modern architektúra első számú magyar fóruma, a Tér és Forma.)

Szarka Mándity Krisztina művészettörténész a magyarországi szecessziós építészet lényegét

így foglalja össze: „Ezek az épületek különböző dialektusban ugyan, ám egységes építészeti anyanyelven szólalnak meg, és mint ilyenek, érdemesek nem csupán a műemléki címre, hanem egy tartalmában és formájában is más jellegű, ám az épületek sajátos jegyét sokkal lényegibben megragadó jelzőre, a *hugarikumra*.”

Szabadkával kapcsolatban pedig ezt írja: „Legfontosabb századfordulós emlékünök egyike, a szabadkai zsinagóga *Komor Marcell* (1868–1944) és *Jakab Dezső* (1864–1932) építészek nevéhez köthető. A két építész 1897-től közös tervezőirodában működik Budapesten, megosztva a feladatokat oly módon, hogy Komor volt az építmények konstrukciójának kidolgozója, Jakab pedig a díszek, a finom részletek tervezője. Első közös, szabadkai munkájuk az 1902-ben épített zsinagóga. Az épület elsődleges terve eredetileg a szegedi zsinagóga építésére 1899-ben kiírt pályázat egyik pályaműve. Komor és Jakab terve ekkor ugyan a második helyre került, a készítői mégis lehetőséget kaptak annak kivitelezésére, csupán egy másik városban, Szabadkán. Arányos, centrális alaprajzú, szerkezeti és esztétikai szempontból egyaránt újszerűséget hordozó épület valósult meg. Az ötkupolás zsinagóga központi kupolája egy nyolcszögű acélkonstrukcióra támaszkodik. Ez a kör alakban elhelyezett nyolcvasoszlop képezi az épület szilárd alapját, ugyanakkor szimbolikus jelentést is hordoz, lévén, hogy a szent Tóra őrzésére szolgáló mőzesi sátorra utal. Komor Marcell és Jakab Dezső a szabadkai zsinagógánál alkalmazta először a magyar népművészet ihlette szecessziós díszítésmódot, amely az épület homlokzataira és a belső térre egyaránt jellemző. Az épület leg hangsúlyosabb, középső részén olvashatóak le

A SZABADKAI ZSINAGÓGA SORSA

leginkább az építészpárosra, de általánosabban a szecesszió magyar változatának képviselőire jellemző díszítőelemek: a stilizált pávatoll-, a szív-, és virágmotívumok (tulipán, szegfű, rózsza). Mindezek háromféle anyagba öntve szerepelnek a zsinagóga épületén, a homlokzaton terrakottából, a belső térben falfestményként, illetve a *Róth Miksa* által készített üvegablakokon.”

ÜNNEP SZABADKÁN 1903. SZEPTEMBER 17.

A szabadkai zsinagóga 1903-ban készült el, a négyszögletes alaprajzú épület 776 négyzetméter alapterületű. Csak a Dohány utcai zsinagóga nagyobb: 967 négyzetméter. Mindez egy kisvárosban, ahol háromezer négyszáz zsidó élt abban az időben. Avatására szeptember 17-én került sor, az őszi nagyünnep idején. A Szabadkai Zsidó Hitközség élén ekkor a kiváló író, Milkó Izidor állt, és Singer Bernát volt a főrabbi. A korabeli feljegyzésekben ezt olvas-

hatjuk: „Az új zsinagóga átadási ünnepsége délután vette kezdetét. A belső tér fényárban úszott, amikor kigyulladtak a csillár lámpái. Az átadási ünnepség az Erdő utcai zsinagógában kezdődött. Itt Kuttna Mór ortodox főrabbi a frigyszekrényből kiemelt három Tórárt. Innen baldachin alatt vitték át a szent tekercseket az új zsinagógába. A menetet a polgárok és a hívők százai kísérték. Bevonulásakor megszólt az orgona. Lenyűgöző hangjának kíséretében vitték be és helyezték el a frigyszekrényben a Tórákat.”

Maga *Jakab Dezső* ihletett hangon így írt

a belső ornamentikáról: „A templom belsejében a festés virágokat mutat, és a kupola oszlopai pálmákkal díszített karcú, vas magvú sudaras képét nyújtják egy sátoznak, hogy így a zsidó sátrakra emlékeztessen, amelyeket a virágok színharmóniája boldogsággal tölt el, és a felfelé rózsaszínből kékig húzódó variációk jelképezni akarták a felkelő nap aransugarait, vegyítve az égbolt sötétkéjével, amely felett az aransugarú nap süt az emberiségre. Az oltár a pálmák ünnepét jelzi a rajta lévő pálmaszállal, és a kétoldalt elhelyezett szárnyserű dekoráció a régi zsidó szentély kerubinjának szimbolikus képét adják... Az üvegfestmények az ablakokon ugyancsak virágokból vannak alkotva, és átmennek a kupola mennysorság képébe, összekötve a földi létet a mennybolttal.”

A zsinagóga épülete igencsak megnyerhette a városi polgárok tetszését, hiszen alig négy év múlva az új városháza építésével is Komor Marcell és Jakab Dezsőt bízták meg.

A ZSINAGÓGA NEHÉZ ÉVTIZEDEI

Az első nehézség építészetileg 1926-ban jelentkezett, amikor egy tomboló vihar annyira megrongálta a zsinagógát, hogy emiatt restaurálni kellett.

A katasztrófa azonban a holokausztal következett be. A második világháború idején a hatezer főt számláló szabadkai zsidóság többsége az auschwitzi koncentrációs táborba került, ahonnan nagyon kevesen tértek vissza.

1944. április 19-én – Magyarország német megszállása után – született döntés az ország zsidóktól való megtisztításáról, amely április 26-án meg is kezdődött. A tragédiasor Szabadkát is elérte, s noha az 1941–1945-ös fasiszta megszállás szabadkai zsidó áldozatainak névjegyzéke kétezer hat ember nevét tartalmazza, a deportálás és a munkaszolgálat valójában *hatezeregyháztizenöt* szabadkai zsidóra terjedt ki. Közülük *négyezer* az áldozatok száma. S az alija (az Izrael államba történő kivándorlás) és a belső migrációk következtében a második világháborút követően Szabadkán a zsidók lélekszáma lassan, de folyamatosan tovább csökken. 1958-ban a városban még négyszáznegyvenegy zsidó ember élt, amely a közelmúlt kétszázötvenre zsugorodott.

A holokauszt után a zsinagóga sokáig elhagyatottan állt, s állapota gyors ütemben romlott. 1970-ben a központi kupola elfordult és oldalra billent. A kár olyan mértékű volt, hogy kétségessé vált az egész épület fennmaradása. A Szabadkai Zsidó Hitközség 1979-ben kénytelen volt a város önkormányzatának

ajándékozni a megromlott állagú épületet azzal a kikötéssel, hogy a város felújítja azt.

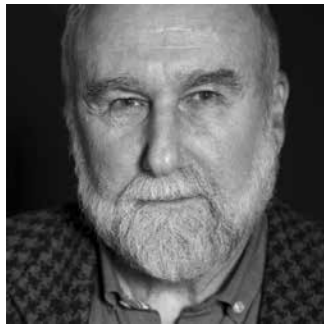
Az 1980-as évek második felében egy avantgárd színház kötözött be az épületbe, ami tovább rontotta a helyzetet. Szomszédságában pedig egy négyemeletes luxuspalota építését határozták el, ám ennek alapozása esetén az alatta levő futóhomok megindult volna, úgy, hogy a templom összedőlt volna. Az akció a szabadkai polgárok éles ellenállásába ütközött. A ma már világszerte ismert professzor, akkor fiatal szabadkai építész, *Klein Rudolf* állásába és szabadkai létébe került, hogy hevesen ellenezte ezt a beépítést a hitközségi székház és a zsinagóga közé, amely az épület halálát jelentette volna.

1989-ben az UNESCO szakbizottsága azt javasolta, hogy az építményt nyilvánítsák a világ kulturális hagyatékának részévé. 1990-ben Szerbia is a kiemelt jelentőségű műemlékek közé sorolta. 2014-ben építészeti egyedisége, európai kultúrtörténeti jelentősége valamint igen rossz állapota miatt Európa legveszélyeztetettebb emlékei közé került.

Magyarország kormánya 2014-ben határozott arról, hogy a szabadkai zsinagóga teljes felújítását 1.5 millió eurós beruházással támogatja, amelynek végösszege a restauráció végére 2 millió euró fölé emelkedett.

◆ (Összeállította:
Sághy Ildikó)

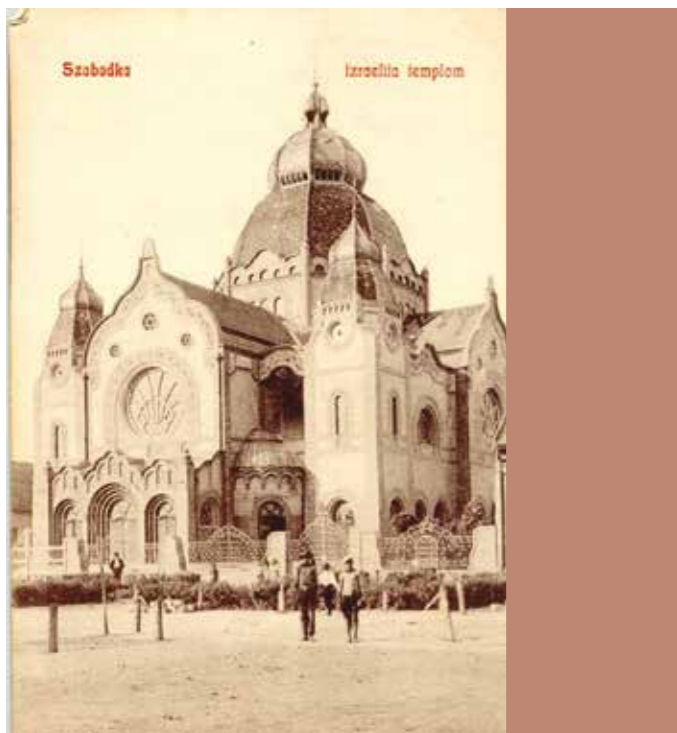

A szabadkai születésű Klein Rudolf az MTA doktora, egyetemi tanár, számos magyar és idegen nyelvű építészettörténeti könyv szerzője. A világszerte ismert kutató A szabadkai zsinagóga című könyve elnyerte a Vajdasági szép magyar könyv 2012. tudományos kategória díját. A díj átvételét követően a szerző így vallott szülőföldjéről: „Engem a magyar és a zsidó kultúra, ezek kapcsolata vonz, ez az identitásom magja. Izraeli egyetemeken sokat tanultam és tanítottam, de kulturálisan a Kárpát-medencéhez kötődöm, ahol lejátszódott a »kulturális cserebere«: egymás gazdagítása a zsidóság és a befogadó népek között. Ez hiányzott, bárhol jártam, noha irracionális, nosztalgikus vonzódás ez, tudom. A Vajdaság történelmileg soknemzetiségű és sokfélekezetű, ami nyíltságra nevelt.” A szabadkai zsinagóga című kötetből adunk most közre tanulmányrészletet.

KLEIN RUDOLF

A SZABADKAI ZSINAGÓGA SZEREPE A VÁROSKÉPBN

A szabadkai zsinagóga szerepe a városképben – építőinek társadalmi helyzetével összhangban – specifikus: kifejezi az erős és öntudatos közösség jelenlétét a városban, azaz hirdeti az emancipációt, és ugyanakkor beilleszkedik a környezetbe úgy, hogy elkerülje a teljes asszimilációt és az identitás elvesztését. Ezeknek a bizonyos mértékig ellentmondásos követelményeknek szeretne a zsinagóga eleget tenni: a beilleszkedést fejezi ki az épület alsó, négyzet alaprajzú része, melynek magassága megegyezik a környező egyemeletes házakéval, és így belesimul a város szövetébe; az emancipációt a nyolcszög alaprajzú dob és kupola fejezi ki, amely fokozatosan nő ki az „asszimiláns” tömegekből és felül-emelkedik a környező épületeken. Egy kis hajlásszögű összetett fedéldíom biztosítja a finom átmenetet, a sarki pilonok hidalják át az alsó és felső rész közti formai és eszmei ellentmondást, fokozva az összkép harmóniáját. A felépítés idején a zsinagóga a város legszigorúbb központjának peremén volt, az egykori zsidó negyed kezdeténél. A környező épületek részben egyemeletesek, részben földszintesek voltak. Ez utóbbiak helyén a két világháború között egyemeletesek épültek. A zsinagóga főhomlokzatával szemközti blokkban a földszintes épületek máig megmaradtak.

A zsinagógaépítés évszázados hagyományainak megfelelően az épület nem az utcavonalban, hanem kerítés mögött van, emlékeztetve arra az előírásra, mely az egyenjogúsítás előtt tiltotta a zsidóknak a szabályzási vonalon való templomépítést. (Más, nem katolikus felekezetekre is vonatkozott ez az előírás.) A kerítés mögött a zsidó közösség épületei harmonikus együtttest képeznek.

A hitközségi tulajdonú telken a zsinagóga építése előtt két épület állt: a Széchenyi tér utcavonalában a terveken paplaknak jelölt ház, 1901 első hónapjaiban lebontották, az északi mezsgyén pedig az egykori zsidó iskola. Ez utóbbi a hitközség patronátusa alatt állt, az egyenjogúsítással kezdődően állami támogatásban is részesült. A XX. században a zsidó iskolát más felekezetű gyermekek is látogatták, akik számára katolikus, református és görögkeleti hitoktatást biztosítottak. A színvonalas oktatás miatt ez az iskola igen népszerű volt az értelmiségiek körében. A II. világháború után az állam elvette az iskolát a zsidó hitközségtől, 1985-ben pedig leromboltatta.

A zsinagógával csaknem egy időben épült a telek keleti oldalán a hitközség épülete. A felszínen található a téli zsinagóga. Ennek nyugati oldalán van a női karzat, a keleti (utcai) felén a frigszekerény, és

majdnem középtűt a bima. A női karzat az emeleti irodahelyiségekhez vezető lépcsőházból érhető el a félemeleti pihenőről nyíló kis előtéren át. A téli zsinagóga mellett helyezkedik el a vele egybenyitható közösségi nagyterem, amely egy közlekedő téren keresztül kapcsolódik a konyhához és a mosdókhoz.

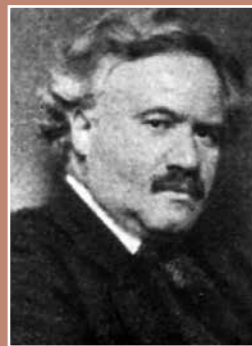
A telek délkeleti részén épült a rituális vágóhely. Ugyanebben az épületben helyezték el a zsinagógába látogató hívek számára az illemhelyeket. Míg a zsinagógára a hitközség könnyen kapott építési engedélyt, a vágóhely nehézségeket okozott: a városi tanács a rituális vágóhely működését gazdasági tevékenységnek nyilvánította, és nem engedélyezte felépítését azzal az indokkal, hogy a városnak ebben a részében tilos az ipari tevékenység, mert szennyezi a környezetet. 1902. augusztus 5-én Deutsch Zsigmond hitközségi alelnök fellebbezést nyújtott be, melyben kifejtette, hogy a rituális vágás az ipari törvény szerint nem számít ipari tevékenységnek, és kérte a kapitányságot, hogy vizsgálja felül korábbi határozatát. Végül is a városi hatóságok megengedték a „vágoda” felépítését, azzal a feltétellel, hogy a vért nem eresztik közvetlenül a városi csatornarendszerbe, és hogy ülepesztőt építenek. A terület csatornázási tervén jelenik meg először a telek északkeleti sarkán az Osztrák–Magyar Bank palotája. Egyik tűzfalával a hitközségi épülethez kapcsolódik, másikkal pedig az iskolához, és lezárja a telek sarkát. A zsinagóga felé eső oldalán a banknak van egy piciny, magas kerítéssel körülvett udvara.

A telek keleti fele a terveknek megfelelően épült be, de a nyugati oldalon, a főhomlokzat előtt, a kivitelezett változat lényegesen eltér a tervezettől. A zsinagóga főhomlokzata elé az építészek egy keskeny, hosszú, trapéz alakú előudvart terveztek a Széchenyi téri szabályozási vonalig, egy oszlopsor (talán árkádok, a fennmaradt alaprajzból nem lehet egyértelműen megítélni) választotta volna el a járdától. A keleti oldalon ezt a díszudvart egy, az előzőhöz hasonló kerítés választotta volna el a zsinagógakomplexum telkének többi részétől. A Széchenyi tér felőli kerítés (oszlopsor) jobb és bal végén portásfülkék láthatók. Ez a kompozíció nem hagyta figyelmen kívül a mai gyógyszerterá épületének tűzfalát sem, melyet az

építészek egy dekoratív fállal óhajtottak beburkolni. Megoldásuk előre gondolt a telek Jókai utcai és Széchenyi téri sarkának beépítésére is egy földszintes épülettel, mely az iskolához kapcsolódott volna. Ezáltal a zsinagógakomplexum egy kompakt egészet alkotott volna. Mivel ez a szimmetrikus kompozíció nem valósult meg, a zsinagóga udvara északnyugati irányban nyíltabb maradt, és nem jött létre a térbeli differenciáció az ünnepélyes előudvar és a profánabb célokat szolgáló hátsó udvar között. Ez utóbbit főleg az iskolás gyerekek uralták, akik a szünetekben elárastották a templom körüli akkor fás területet. Az udvar volt a színtere a sátoros ünnepnek, a keleti oldalán pedig – a Batthyányi utcai bejáraton keresztül – a baromfikat vitték a sakterhoz a hívek. E nagy udvar részei karakter és rendeltetés szempontjából is eltértek egymástól. Mindennapi profán és nagyon ünnepélyes események helyszíne volt. Nagy ünnepek alkalmával a nyugati bejáratnál díszruhás rendőrök várták a híveket, a samesznek segítették a belépőjegyeket érvényteleníteni.

A zsinagóga, a hitközség, a rituális vágóhely és természetesen a kerítés stílárius egységet képvisel: hasonló építőanyagok (sima vakolat és nyerstégla), formák (egyszerű, tiszta tömegek, hullámos oromzatok, szimmetria) és díszítés (lechneri szalagpárkány, magyaros ornamentika) jellemzi őket.

A kerítés eredetileg egy félméteres nyerstégla lábazat felett részben zárt (magyaros vonalvezetésű nyerstégla pillérek), részben pedig nyitott volt (népies vonalvezetésű kovácsoltvas). Később, az 1920-as években a felújítás során, a pilléreket lebontották, és kovácsoltvas elemekkel pólták. Az eredeti és utólag felállított vasrészek annyira harmonizálnak, hogy eltérő eredetük ma már fel sem ismerhető, sőt Jakab Dezső 1925-ben tett látogatása alkalmával írott cikkében meg sem említi a változtatást. E kerítés feladata kettős. Jelöli az utcahomlokzat helyét: a zsinagóga nem az utcán, hanem az udvarban, a kertben van, és távlatot biztosít a mögötte magasodó épületnek. Csapkeszerűen körülveszi a zsinagóga hullámszó körvonalát. Mind a csapkeszerű kerítést, mind pedig a mögötte hullámszó pártázatot, kupolát-tornyocskákat a magyaros ornamentika uralja. ➡

Jakob Dezső
(1864-1932)

Komor Marcell
(1868-1944)

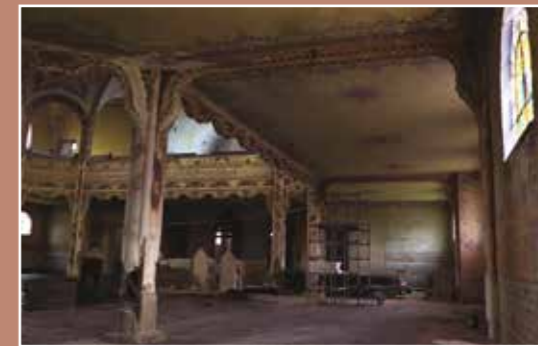
A TRIANON-EFFEKTUS

(Részlet Klein Rudolf: *A szabadkai zsinagóga című kötetéből.*)

A szabadkai zsidóság a századfordulóra érte el fejlődésének csúcspontját. 1903-ban felszentelték a nagy zsinagógát*, mely elődjétől eltérően, nem a külvárosban emelkedett, hanem a város központi tér-együttesének szomszédságában. Hatalmas kupolája méltán hirdette építői beérkezettét, rendkívül jelentős szerepét a város gazdasági és kulturális életében. A zsinagóga építészeti nyelve a szabadkai zsidók optimizmusát és magyar identitását testesítette meg. Ám a történelem egyiket sem igazolta.

Az első nagyobb megrázkódtatást az első világháború és az azt követő trianoni szerződés okozta változások jelentették. Az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolása után Szabadkát Bács-Bodrog vármegye oroszlán részével együtt az újonnan alakult Szerb–Horvát–Szlóven Királysághoz csatolták. A korábban jelentős kelet–nyugati és észak–dél irányú közlekedési útvonalak az új határok miatt elcsökevényesedtek, a megváltozott politikai és gazdasági szférák Szabadkát pangó határvárossá tették, kevés remény-nyel a fejlődésre. A határt olyan közel vonták meg a városhoz, hogy elvesztette közigazgatási területének jelentős részét. Amint azt a belgrádi Du San Jelié történész, a Jugoszláv Néphadsereg nyugalmazott ezredese, a szabadkai zsidóság hivatalos krónikása 1987-ben kifejtette, katonapolitikai okokból a gyárak egy részét leszereltették, és áthelyezték az új királyság délibb, szerbek lakta vidékeire. A Monarchia korából ismert nagy építkezési kedvet felváltotta a stagnálás és a visszaesés. Az új állam vezetői arra törekedtek, hogy elmosassák a gazdasági és kulturális különbségeket a régi és frissen megszerzett vidékek között. Ilyen célt szolgálták a betelepítések is. Milyen dacára Szabadka még igen sokáig megőrizte közel eredeti nemzetiségi összetételét. Az új polgárok nem annyira mennyiségi, inkább minőségi változást hoztak, főleg a vezetésben és irányításban vettek részt. Mégis, a város lassan a peremre sodródott. Az új hazába való belépésekor Szabadka, azaz akkor már hivatalosan Subotica, lélekszámát illetően az új királyság harmadik városa volt, de ezt a pozícióját hamarosan elveszítette a leépülés következtében. A titói Jugoszláviában Subotica már a tizedik helyet sem érte el. ♦♦

* Később az új épületet a közbeszéd Nagy zsinagóga névre keresztelte.

ÚJRA FELTÁRUL

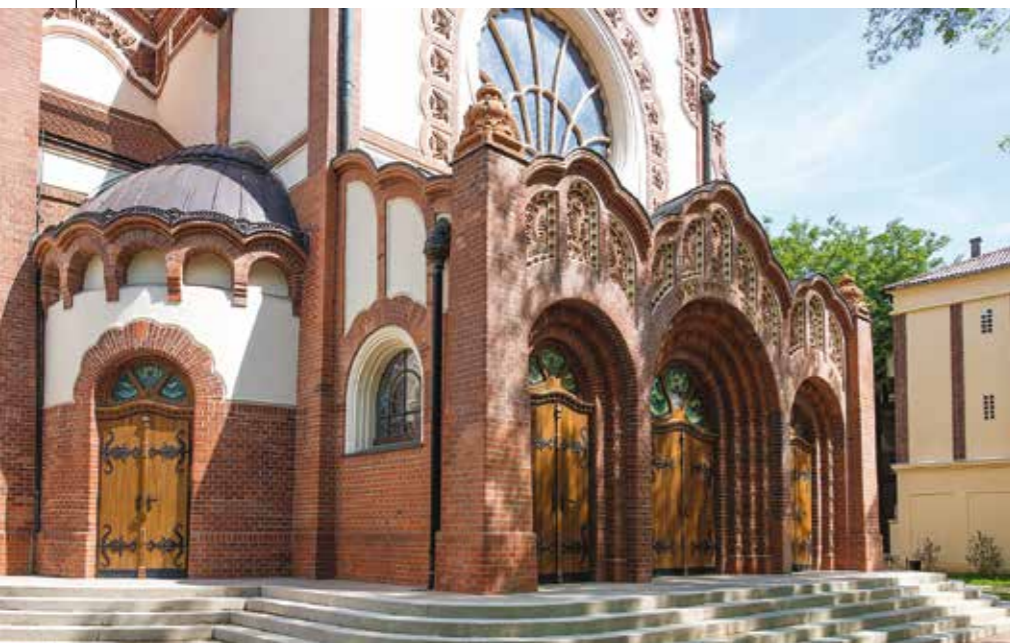
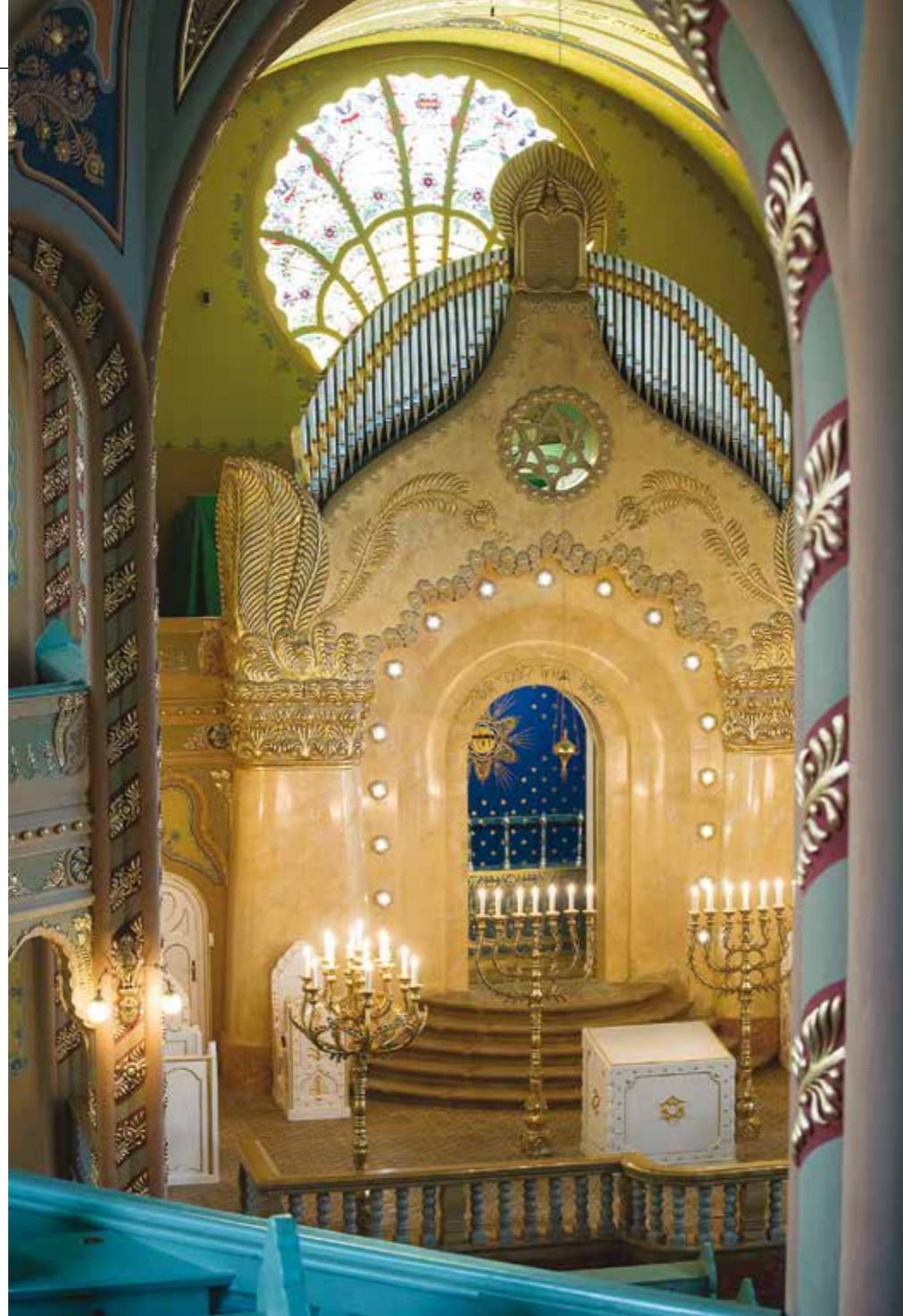
a megújult szabadkai zsinagóga, ünnepélyes átadására jelentette meg a helyi hitközség vezetősége katalógusát, amelyben a felújítási munkák eseményeit, a restaurálás szakmai titkait követheti nyomon az olvasó. Ebből közlünk mi is szemelvényeket.

Magyarország Kormánya 2014-et – a magyarországi zsidóság koncentrációs táborokba hurcolásának 70. évfordulóját – Holokauszt Emlékvévvé nyilvánította. Az emlékvé gazdag megemlékezés-sorozatának a zsinagóga-helyreállítási program is részét képezte. Ennek keretében több magyarországi zsinagóga mellett, egy, a jelenlegi országhatárokon kívül eső, de mindenképp a Kárpát-medencei magyarsághoz, a magyar ajkú zsidósághoz köthető épület is a kormányzati figyelem fókuszába került: a szabadkai szecessziós stílusú műemlék zsinagóga.

A két neves magyar építész, *Komor Marcell* és *Jakab Dezső* tervei alapján készült épületet 1903-ban adták át az akkor igen népes szabadkai zsidóság részére. Az alkotás térszervezését és díszítését, az építés idején modernnek számító magyar szecesszió stílusjegyei határozták meg.

A zsinagóga ma Szabadka Község Önkormányzatának tulajdonában van. Az épületet 1975-ben a Vajdasági Tartományi Műemlékvédelmi Intézet műemlékké nyilvánította. 1989-ben az UNESCO illetékes szakbizottsága javasolta felvételét a világörökségi jegyzékbe, de az adminisztrációs folyamat a délszláv háborúk kitörésekor megszakadt. 1990-ben aztán Szerbia is a kiemelt jelentőségű műemlékek közé sorolta.

Szabadka község Önkormányzata ekkoriban kezdte meg az épület külső homlokzatainak és tetőszerkezetének több évig elhúzódó, ütemezett helyreállítását saját pályázati és alapítványi erőforrások felhasználásával. A homlokzati helyreállítások 2013–2015 között készültek el, ám az épület egészen helyreállítása és új funkcióval való megtöltése a magyar kormány támogatási döntése nyomán vált lehetővé.

Ennek előkészítési igényével 2013 nyarán Magyarország Szabadkai Főkonzulátusa felmérte a zsinagóga állapotát. Célként a teljes belső helyreállítást, az épületgépészet kiépítését és a környezetrendezést jelölte meg, vagyis összességében – a szerbiai és a nemzetközi források felhasználásával együtt – a zsinagóga teljes körű műemléki helyreállítását. Az anyagi támogatást szakmai segítség egészítette ki: a támogatásból megvalósuló programelemek szakszerűségének és tartós fennmaradásának biztosítása céljából nélkülözhetetlennek tűnt egy magyarországi örökségvédelmi szakértő konzulensként, tanácsadóként történő bevonása, és a helyreállítás folyamatos figyelemmel kísérése.

A támogatás kedvezményezettje a Magyar Nemzeti Tanács (továbbiakban: MNT), a szerbiai magyarság autonóm testülete és – mint ilyen – a magyar kormány stratégiai partnerévé vált. Az MNT meglehetősen gyakorlattal rendelkezett az építészeti beruházások területén, hiszen már számos magyar emlékhely helyreállítási projektjének volt gazdája.

A magyar kormányzati támogatásnak volt egy előfeltétele is: biztosítani kellett a helyreállított épület hosszú távon való fennmaradását, és a műemléki értékekhez méltó, közösségi célú, fenntartható hasznosítását. Ezt hivatott szolgálni az a háromoldalú megállapodás, amelyet a szabadkai önkormányzat, a zsidó hitközség és az MNT kötött 2015 márciusában. Eszerint a műemlék fenntartásáról, jó karban tartásáról és működtetéséről – különös figyelemmel annak műemléki értékeire – a tulajdonos önkormányzat köteles gondoskodni. A zsinagóga megőrzi szakrális funkcióját, s mint imahelyet a Szabadkai Zsidó Hitközség működteti. Állandó kiállításával emléket állít a szabadkai zsidóságnak, és alkalmas kulturális és közművelődési rendezvényeknek ad helyet, a Szabadkai Zsinagóga Alapítvány és az MNT felügyelete mellett. Végül, de nem utolsósorban turisztikai látványossággá válik, amelynek idegenforgalmi hasznosítását a városi önkormányzat koordinálja és felügyeli, az MNT-vel egyeztetve.

A szabadkai zsinagóga belső helyreállítása – a helyi és a magyarországi szakemberek együttes erőfeszítésének köszönhetően – rekordidő, mindössze tizennégy hónap alatt készült el.

A MEGÚJULÁS ELSŐ STÁCIÓJA

A történelmi épületek helyreállításának tervezői számára az egyik fő nehézséget az jelenti, hogy ezekben az épületekben alig van lehetőség a modern gépészeti és elektromos rendszerek (fűtés, szellőzés, páratechnika, világítás) elhelyezésére a műemléki értékek rombolása nélkül, és úgy, hogy az új berendezések ne legyenek szem előtt, ne bontsák meg a történelmi tér látványának egységét.

Nem véletlenül jelölte meg a magyar kormány kiemelt támogatási célként a zsinagóga épületgépészeti rendszerének kiépítését, tekintve, hogy annak elégtelensége okozta a zsinagóga rendkívüli mértékű állagromlását az 1980-as évektől kezdődően. Az épületbe ekkoriban egy avantgárd színház költözött be, melynek következtében állagromlása az alkalmankénti fűtés és a megnövekedett látogatószám miatt előálló páratelenség miatt felgyorsult. Az épületnek a tulajdonos községi önkormányzat által elrendelt lezárása csak tovább rontott a helyzeten, tekintve, hogy azzal még a hagyományos úton történő szellőzés lehetőségét is kizárta. A nedvesedésnek elsőként épp az épületbelső leglátványosabb eleme, a

szeccszíós ornamentális díszítőfestés esett áldozatul. Az azt hordozó vakolat a nedvesség és a beázások nyomán levált a falakról – a legerőteljesebben éppen ott, ahol sértetlen állapotában leginkább lenyűgözte a látogatókat, a központi kupolában.

A műemlékek nagy részénél a helyreállítás a funkció részbeni vagy teljes megváltozásával jár együtt. A helyreállított zsinagóga sem zárólag liturgikus rendeltetésű: a hitközség alkalmi hitéleti, a város pedig időszakosan kulturális rendezvények helyszínéül hasznosítja, miközben, mint turisztikai célpont állandóan nyitva tartja kapuit az odaérkező látogatók előtt. Ez az összetett funkció naponta vagy akár óránként változó számú embert vonz az épületbe, ami a belső páratartalom ingadozását eredményezi.

A helyreállítás tervezése során a magyar kormány megbízásából és költségviselésével egy magyarországi szakértő ennek tudatában elemezte a zsinagóga épületfizikai jellemzőit, és javaslatot adott a tervezett funkciókhoz tartozó új hőmérsékleti, légtechnikai és páraeloszlási egyensúly eléréséhez szükséges beavatkozásokra. Ezek gerincét – a karzatokon elrejtett „párafal” szekrények mellett – a temperáló fűtés alkotta, amely a kiegészítő fűtéselemekkel együtt egész évben egyenletesen 10-12 °C fok körüli belső hőmérsékletet biztosít az épületben. A fűtőcsöveket még a páraeloszlóknál is jobban sikerült elrejtetni: azokat bebetonozták a padlóba. A megtartott korábbi aljzatbetonon alakították ki az új padló rétegrendjét: az új vízszigetelést, a hővisszaverő réteggel ellátott hőszigetelést, a fűtőcsövek a hőszigetelésen helyezkednek el, amelyet a burkolat alatti aljzatbeton zár le.

A DÍSZÍTŐFESTÉS ÚJRAKÉSZÍTÉSE

A zsinagóga belső terében a tóratartó szekrény kivételével szinte mindent elborít a magyar szeccszíós stílusában fogant stílizált növényi, illetve geometriai díszítőelemek sűrű és színpompás szövevénye. A pompázó színvilággal az volt a tervezők célja, hogy az istentiszteletra érkező hívőket az öröm érzése járja át. Az aranyozott, domborműves díszítőelemek a zsidó szellemi gazdagságra utalnak.

Ezt a gazdag színvilágot azonban egy olyan enyves alapanyagú, roppant gyenge megtartású festésréteg hordozta, amely szinte érintésre lehullott. A helyreállítás munkamódszere: csak a régi festés eltávolítása és az előzetesen levett minták alapján elvégzett pontos újrafestés lehetett. A régi festékréteg megtartására mindössze két helyen nyílt lehetőség, ezekből lettek az úgynevezett *tanúfelületek*, amelyeket a festőrestaurátor jelölt ki a falakon. Az enyves festés szomorú sorsa egyúttal arra figyelmeztette a helyreállítást végző szakembereket, hogy ezúttal olyan hordozóanyagot – vakolatot – kell felhordaniuk a falakra, amely hosszú időn át stabilan megtartja önmagát és a felületére kerülő díszítőfestést. Műemlék épületről lévén szó, a hagyományos anyagokat és technológiát kellett előtérbe helyezni. Egy további szempontként jelentkezett, hogy az új vakolat „lélegezzon”, azaz lehetővé tegye a páradiffúziót, megakadályozva ezzel a falak újbóli átnedvesedését. Végül tekintetbe kellett venni a festőrestaurátorok igényét is, akik a díszítőfestést utóbb erre a vakolatra hordták fel. A festőrestaurátorok Magyarországról érkeztek, és hozták magukkal az olasz gyártmányú mészalapú, ásványi színezőanyagokat tartalmazó festékeket. A falak díszítőfestésének újra készítésénél előfordult, hogy egyszerre huszonnégy dolgozott. A díszítőfestés mintáit előzetesen teljes körűen felmérték, melynek alapján sablonokat készítettek. A lépcsőházakban egy korabeli fotó alapján sikerült rekonstruálni a mennyezetfestést. A sablonokat a falfelületre helyezve, finom körkörös ecsetmozgásokkal töltötték ki a szabadon hagyott felületeket, a műveleteket színenként újra és újra megismételve. A festést szabadkézi munkával egészítették ki. A kupolákon, boltozatokon az előre elkészített sablonokat folyamatosan az íves felületekhez kellett igazítani.

Hasonló munkamegosztás alakult ki a szegecselt acél tartószerkezetű, de gipszburkolatú oszlopok helyreállítása során is. A magyarországi műhelyekben felújított vagy újonnan készített gipsz díszítőelemeket a

restaurátorok illesztették bele az oszlopokba. A gipszelemek aranyozási munkái a helyszínen készültek, az építés korában is alkalmazott fémarrannyal. Valódi aranyfüst csak a fa berendezési tárgyakra került – ugyanúgy, mint készítésük idején.

ÉPÍTŐMESTERI TALÁLmányok

A szabadkai zsinagóga nemcsak külső megjelenésében, de szerkezetileg is különleges. Alatta a laza talaj nem bírta volna a hatalmas kupolát, így azt földbe süllyesztett betonoszlopok tartják. Ez a beton használatának, az építéstechnológia 20. századi megújulásának egyik első esete. Ugyancsak a kor új építészeti megoldásának számít a vas használata; a központi kupolát tartó vasszerkezet a gipszszítmény mögé van elrejtve. A nagy ívű és meredek szögű központi kupola rabszerkezetű. Ez a felalóljáról, Carl Rabitz német építőmesterről elnevezett könnyűszerkezet nem más, mint hálóra felvitt gipszvakolat. Önsúlya sokkal kisebb, mint a téglakupoláké, ezért is lehet ilyen nagy a központi íve. A zsinagóga valamennyi kupolája és boltozata ilyen szerkezettel készült.

Műemlék-helyreállítás esetén a kivitelezés gyakran egyet jelent a megszokottól eltérő anyaghasználattal és technológiai módszerek alkalmazásával. A munkafolyamatokat az is megnehezíti, hogy a takart szerkezetek állapota lényegesen rosszabb lehet a vártnál, valamint hogy a napjainkban nem használatos technológiák különleges mesterségbeli tudást kívánnak meg. Mindezen kihívásokkal szembesülniük kellett a szabadkai zsinagóga helyreállítóinak is, egyebek mellett a nyugati előcsarnok sérült rabszerkezetének részleges újjáépítése során.

A felújítással az eredeti szerkezetből csak a rabszerkezetet hagyták meg, mert a vakolat teljesen lepergett róla. Betonhéjat építettek be föléje, amely tehermentesíti a szerkezetet; alulról pedig ráhordták a vakolatot, és kihúzták a boltozati éleket. A boltozati hálót olyan gondosan sikerült kiserkeszteni, hogy a kézi munkával kialakított élek a megfelelő szerkezeti csomópontokban pontosan metsztek egymást. Mivel ez a szerkezet és technológia már nem része napjaink építőipari gyakorlatának, a boltozati háló elkészítése és a megfelelő gipszvakolat kialakítása igazi kivitelezői bravúrnak számít.

A MŰEMLEKI HITELESSÉG HELYREÁLLÍTÁSA

A zsinagóga földszintjét eredetileg színes cementlapokból álló burkolat borította. Amikor a kivitelező a helyreállítás kezdetén felszedte, letisztította és megszámolta a meglévő burkolólapokat, kiderült, hogy közülük sok a sérült, és elegendő mennyiség egyetlen típusból sincsen. Sajnos arra is gyorsan fény derült, hogy sem Szerbiában, sem Magyarországon nincs olyan vállalkozás, amely a hiányzó lapokat le tudná gyártani. Végül egy marokkói manufaktúra vállalkozott a felső 3-5 mm-es rétegben, anyagában színezett, formába préselt, domborított díszítésű járófelülettel, és az eredetivel teljesen azonos mintázattal kialakított cementlapok legyártására.

A földszinti burkolat készítése csak a teljes épületbelső restaurálásának befejezését és az állvány elbontását követően indulhatott meg. Lerakása előrelátó tervezést igényelt, hiszen a régi és az új lapokat keverve használták fel.

Mint annyiszor, a műemléki érték hiteles helyreállítása ez esetben rendkívüli „megpróbáltatás” elé állította a tervezőt és a kivitelezőt egyaránt. Az új cementlapok ugyanis nemcsak mintázatukban, színezésükben, de még a több ütemben történt kiegészítés miatt előállt eltérő anyagzsugorodás tekintetében is követték az eredetieket. A helyreállított padlóburkolat látványa azt sugallja, hogy ez az erőfeszítés nem volt hiábavaló.

A RESTAURÁTOROK FELELŐSSÉGE

A zsinagóga földszinti terében a színezés okkerbarna színekkel indul, ami Júdea földjét szimbolizálja, azután felfelé haladva a színvilág rózsaszínbe, majd világoskékbe hajlik, míg a kupola magasságában már a

mélykék dominál. A kupolát az aranyozott napkorong zárja; így kötődik össze a földi élet a mennybolttal. Ebben az egységbe olvadtak bele a zöldeskék színű padok.

Utóbbiak eredeti színvilága azonban a restaurálás megkezdése előtt korántsem volt pontosan ismert. A szín kiválasztása azonban nem lehet önkényes; a kérdésre a restaurátorok által a helyreállítást megelőzően elvégzett szondázó kutatásnak kellett választ adnia. Ez a feltárás egy zöldeskék színárnyalatot eredményezett. Arra is ügyelni kellett, hogy a zsinagóga egyéb, különböző módszerekkel restaurált fa berendezési tárgyak újra-, illetve átfestéséhez szükséges teljes festékmennyiséget egyszerre keverjék ki, így biztosítva a színárnyalatok pontosságát.

Nemcsak a padok színe, de a restaurálás technológiája is komoly megfontolások, sőt szakmai viták tárgyát képezte. A restaurátorok megtartották a padokon a kékeszöld árnyalatú temperafestést, s vegyi úton letisztították azt. Azért, hogy megvédjék, szintelen izoláló réteggel vonták be, majd erre hordták fel egy új, az eredeti színvilágot követő, olajos, de matt felületű, a használatnak jobban ellenálló festést. A döntés előkészítése során minden technológiával készült egy-egy mintapéldány, majd miután a szakemberek az utóbbi mellett döntöttek, még többszöri átfestéssel jutottak el az eredeti színvilághoz.

A földszinti padok restaurálása egy szabadkai műhelyben készült, ahol lehetőség volt a zöldeskék alapszín ipari technológiával történő felhordására. Ellentétben a karzaton álló, annak faszervezetéhez rögzített, nem mozdítható padokkal, amelyeknek festése helyben és teljes egészében kézzel történt, nehogy a festékszórós technológia károsítsa a zsinagóga többi, frissen restaurált falfelületét, illetve berendezését.

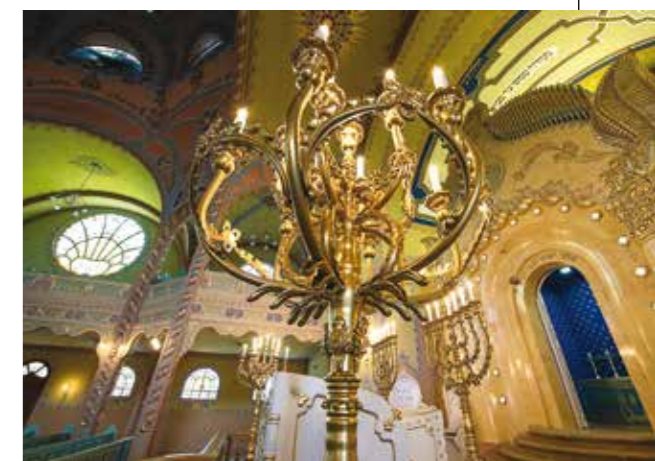
A restaurátori kutatás a padok támláján feltárt egy zöld színű indamotívumot is, amely a besötétedett lakkréteg alatt nem volt látható. Ezt az indát, az azt kísérő pöttyöket és a sarkokat kitöltő szíveskéket minden egyes felújított padra kézzel „pingálták” – csakúgy, mint száz-tizenöt évvel ezelőtt! Sablont – a történelmi hitelesség érdekében – nem használtak. Hogy a minták nem egyformák, nem „szabályosak”? Soha nem is voltak azok!

RÉZLAPOCSKÁK A PADOKON

Egy korabeli híradás szerint a megépítést követően a zsinagóga földszintjén 850 férfi és a karzaton 550 nő számára volt hely. A padokon kis rézlapocskákra vésték fel a sorszámukat és a padban egykor helyet foglaló hitközségi tag nevét. E rézlapocskák közül számos már elveszett a helyreállítás idejére. A megmaradt lapocskákat nem cserélték újakra, hanem megtisztították, fényezték és védő lakkréteggel látták el.

A sorszámokat és a neveket azonban nem lehetett teljes mértékben az eredeti rend szerint visszahelyezni, mivel a földszinti padosorokat a széleken megritkították, néhány padot eltávolítottak – helyet hagyva a közlekedésnek és esetleg egy később, a falak mentén elhelyezendő kiállításnak. Felmerült tehát a kérdés, mely padok és mely névtáblák kerüljenek, illetve ne kerüljenek megőrzésre. A választ – tekintve, hogy az üléshelyek kiosztása is szerves része a műemlékeknek – nem lehetett a véletlenre bízni. A történelmi hitelesség megkívánta, hogy minden olyan esetben, amikor megmarad a pad, és pontosan tudjuk, melyik sorszám, illetve név szerepelt rajta, a megfelelő fémlap kerüljön visszahelyezésre; azt pedig, hogy mely padoktól, illetve nevektől kényszerülünk a jelenkori funkcionális igények miatt megválni, a hitközség döntötte el.

A hitközség azonban nem feledkezett meg egyetlen tagjáról sem. Ezért a zsinagóga előcsarnokában egy olyan fatáblát kíván elhelyezni, amely az egykori pontos ülésrendet teljes körűen feltünteti. Az erre felerősített kis rézlapocskák olvasható nevek – akár csak a padokon – őrzik majd valamennyi hitközségi tag emlékezetét, a látogatót pedig hozzásegítik ahhoz, hogy képet alkothasson magának a vészkorszak idején jelentősen megfogyatkozott szabadkai zsidó közösség valamikori nagyságáról.

A KÖZPONTI CSILLÁR HELYREÁLLÍTÁSA

Ha valaki a helyreállítás előtt belépett a zsinagógába, első pillantása a földön heverő csillárra esett. A belső tér ünnepélyességét valamikor ez a kupoláról leereszkedő sárgaréz csillár, egy valóságos iparművészeti remekmű emelte. A csillárnak – a falikarokhoz, lépcsőkorlátokhoz hasonlóan – már számos eleme hiányzott, amikor restaurálás céljából egy magyarországi műhelybe szállították.

Hiteles helyreállításához az archív fotókat és felméréseket kellett követni. A már csak a fényképeken látszó hiányzó elemeket faszobrász mintázta meg. Méretüket a fotókról leolvasható arányokhoz és a meglévő elemekhez kellett igazítani, figyelembe véve az öntéskor keletkező zsugorodást is. Az elemek ornamentális kialakítását az egyáltalán nem nagy felbontású archív felvételek alapos tanulmányozása után véglegesítette, mivel az egyedi tervezésű csillárra analógia nem létezett, a tervrajz pedig – ha volt egyáltalán – már elpusztult.

A SZÍNES ABLAK- ÉS AJTÓÜVEGEK RESTAURÁLÁSA

A zsinagóga belső terének a tervező építészek által gondosan megkomponált színvilágát nemcsak a falak díszítőfestésének és a belső elrendezésének a színei alakították, hanem a színes üveglapokon beáramló természetes fény is. A fémhálóba illesztett színes üveglapokból felépülő ablaktáblák és hasonló ajtóüvegezések a magyar historizmus és szecesszió messze földön híres mestere, a történelmi Magyarországon számos helyen, de Hágának és Mexikóvárosnak is dolgozó üvegművész, *Róth Miksa* műhelyében készültek. Restaurálásuk ezúttal egy kis szabadkai üvegműves műhely mestereinek keze munkáját dicséri.

A rendkívüli gondossággal dolgozó üvegművesek az eredeti darabok megtartására törekedtek, s a feltétlenül szükséges pótlásokat az eredeti lapokkal azonos vastagságban, textúrával, felületkialakítással és színárnyalatban készítették el. Nem áldozták be az építéskori üveglapokat, nem cserélték azokat újakra pusztán azért, hogy a színárnyalatok teljes azonosságát biztosítsák. A nem mellőzhető pótlások alkalmával pedig megtartották az eredeti színárnyalatokat.

A KÖZÖS HELYREÁLLÍTÁS SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI HORDEREJE

A helyreállítás alatt, 2016. november 2. és 2017. december 31. között a zsinagóga kerítésén tábla hirdette, hogy az épület, mint építési terület átmenetileg nem látogatható. Mégis alig lehetett a jó szándékú érdeklődőket kívül tartani. Ez az érdeklődés is jelezte, hogy a szabadkai zsinagógát sokan érzik a magukénak.

A zsinagóga a magyar kulturális örökség szerves és elidegeníthetetlen része, a Szerbia területén található kulturális örökségi értékek kiemelkedő darabja, a zsidó közösség történelmi hagyatéka, az európai építészet egyik ékköve. Helyreállítása, amely szerbek, magyarok, zsidók összefogásában valósult meg, a napi politika és a partikuláris érdekek felett álló közös érdek volt. Egy ilyen „adottságú” épület szinte predesztinálva volt arra, hogy *mintául szolgáló* létesítmény szülessen.

Az épület mindenekelőtt mint a korszerű műemlékvédelmi elvek és a gyakorlat meghonosítása tekintetében. A műemlék-helyreállítás terén ugyanis minden országban más és más az irányadó műemlékszakmai és műszaki protokoll, így a szerbiai és a magyarországi sztederdek is össze kellett egyeztetni. E kölcsönös tanulási folyamat során a magyarországi szakemberek mindvégig a konzervatori-restauratori szemléletet igyekeztek érvényesíteni, amely szerint a műemléki érték hordozója maga az anyag, ezért a műemlék minden részletében – a történelmi építészeti és díszítőelemek újra alkotása helyett – anyagi valóságában őrzendő meg.

Az Európa Tanács 2005-ben a portugáliai Faróban keretegyezményt fogadott el a kulturális örökség társadalmi értékéről. Ez az egyezmény, amely szerint a tulajdonviszonyoktól függetlenül „minden egyes sze-

mélynek joga van a saját választása szerinti kulturális örökséghez való kötődéshez, miközben tiszteletben tartja mások jogait és szabadságait”, vezette be az örökségközösség fogalmát. Az örökségközösség „azon személyek összessége, akik valamely kulturális örökség bizonyos aspektusait értékek tekintik és közösségi cselekvés keretében kívánják fenntartani és a következő nemzedéknek továbbadni”. Ilyen *örökségközösség* jött létre a szabadkai zsinagóga helyreállítása során is.

Alaptörvénye értelmében *Magyarország felelősséget visel a külhoni magyarságért*, egyúttal az országa határán kívül található magyar vonatkozású kulturális örökségi értékekért. Fontos körülmény, hogy a felújítással megbízott MNT a magyar kulturális autonómiának egy olyan intézményes kerete Szerbiában, amely példaértékű lehet Európa bármely állama, nemzeti közössége számára.

KÖSZÖNET A MEGVALÓSÍTÁSBAN NYÚJTOTT MUNKÁÉRT

Pásztor István elnök, Vajdasági Magyar Szövetség
Szabados Róbert elnök, SZEZSIHISZ
Kovács Róbert titkár, Szabadkai Zsidó Hitközség
Hajnal Jenő elnök, Magyar Nemzeti Tanács
Szűcs Balázs, Magyar Nemzeti Tanács
Nagy Bercel, Miniszterelnökség
Dr. Tamási Judit, Külgazdasági és Külügyminisztérium
Máté Zsuzsanna, Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.
Dr. Plank Zoltán konzul, Magyarország Főkonzulátusa, Szabadka
Dr. Csornay Boldizsár igazgató, Janus Pannonius Múzeum
Nagy Kiserős Melinda, Városháza, Szabadka
Gordana Prcic Vujnovic, Műemlék Felügyelet, Szabadka
Nagy István, YUMOL

A vézskorszakig a magyarországi zsidóság – integrációja révén – szerves részévé vált a társadalomnak, miközben megőrizte hagyományait. Mi sem alkalmasabb e békés együttélés bizonyítására, mint a magyar szecesszió stílusában épült, magyar népművészeti motívumokkal borított szabadkai zsinagóga, amelyet éppen ezért szokás úgy is értelmezni, mint a magyar ajkú zsidóság integrációjának építészeti megtestesülését, lenyomatát. A zsinagóga helyreállításában való anyagi és szakmai részvétel a nemzetközi közvélemény számára is jól érzékelteti a magyar kormány elkötelezettségét a zsidó örökség megővésére.

A magyar kormány a szabadkai zsinagógával kapcsolatos sokrétű felelősségét a Lisszaboni Szerződés 167. cikkelye is megalapozza: „Az unió hozzájárul a tagállamok kultúrájának virágzásához, tiszteletben tartva nemzeti és regionális sokszínűségüket, ugyanakkor előtérbe helyezve a közös kulturális örökséget.” Szabadkán a zsinagóga helyreállításának valamennyi résztvevője – függetlenül attól, hogy olvasta-e vagy sem – ezen alapszerződés szelleme és betűje szerint cselekedett. És ahogy a zsinagóga az építése idején magyarosnak mondott stílusjegyeivel a zsidóságnak a magyar társadalomba történő integrációját sugallta, úgy a mostani közös helyreállítás is egy integrációs folyamat egyik lépéseként értékelhető, amelynek során Magyarország és Szerbia – egy jelenlegi és egy leendő uniós tagállam – magyarok, zsidók, szerbek közös kulturális örökségét őrizte meg a jövőnek. ➡

KELET-KÖZÉP-EURÓPA ZSINAGÓGÁI 1782–1944

Klein Rudolf fenti címen megjelent kötete alapján 2014 novemberében nagyszabású kiállítást is rendeztek a vajdasági *Magyar Zsidó Kulturális Egyesület* szervezésében, amelyet a következő évben vándorkiállításaként nemcsak a határon túli területeken, hanem Budapesten és másutt is megismerhetett a közönség. A kiállítás építészeti időutazásra hívta a látogatót, az épített örökségen keresztül mutatva be a zsidó emancipációt Kelet-Közép-Európában. De bemutatva ez az anyag azt is, hogyan maradt fenn a zsidó örökség a holokauszt után a régióban. A látogató szembesülhetett a pusztulásban levő vagy felújításra váró zsinagógákkal, de számos szakértelemmel felújított épülettel is, amelyet világi módon használnak, ma leginkább kulturális célokra, tanújelekként egy tragikusan elpusztított kultúra egykori dicsőségének. **Klein Rudolf** ezen írásából adunk most közre részleteket.

KELET-KÖZÉP-EURÓPA ZSINAGÓGÁI MA

A holokauszt megtizedelte, s az ezt követő kivándorlás radikálisan tovább csökkentette a Kelet-Közép-Európában élő zsidóság létszámát. A hazájukban maradtak többsége a nagyvárosokba költözött, így a kisvárosi és falusi zsinagógák számai maradtak gazdátlanul, és elindult hanyatlásuk, pusztulásuk.

Míg Németországban és Ausztriában a nemzetiszocialisták a zsinagógák többségét felgyújtották vagy lerombolták, Kelet-Közép-Európában sok ilyen épület élte túl a holokausztot. Rozzant állapotban várták megújulásukat, mementóként állva a szocialista éra idején és sokáig még a rendszerváltás után is. Némelyek áldozatául estek a 60-as 70-es évek városfejlesztéseinek, mások – köszönhetően a kommunista pártvezetés hanyagságának – omladozni kezdtek, mint például a debreceni nagy zsinagóga vagy a szécsényi. Néhányat a felismerhetlenségig átalakították, mint például a ritkaságszámba menő szecessziós stílusban épült nagyszöllősi (Ukrajna) zsinagógát.

A 1970-es években a városi szervezetek felújítottak néhány elhagyott zsinagógát, majd az ezt követő három évtizedben világi használatra átalakítva sokat megmentettek a pusztulástól. Európában Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia járt az élen a zsinagógák felújításában, emlékhellyé változtatásukban. Ezek a folyamatok a berlini fal leomlása után érték el tetőpontjukat, amikor

a helyi kezdeményezésekhez komoly támogatások társultak magánalapítványoktól, az Amerikai Egyesült Államoktól, majd később az Európai Uniótól. Az új demokráciák születésével a változás nem csupán mennyiségi, de minőségi értelemben is végbement, a felújítás szakszerűbbé vált, az eredeti térkonceptiót és szerkezeti részleteket jobban megőrizték. Az egykor zsinagógaként funkcionáló épületeket múzeumokká, holokauszt-emlékhelyekké, koncertteremmé alakították át, idővel városi közigazgatási központokká, galériákká, művészeti centrumokká váltak.

Zsinagógák mint zsidó múzeumok

Krakko–Stara /PL, Prága–Klaus, Prága–Maisels/CZ, Łańcut/PL, Lesko/PL, Pozsony–Heydukova/SK, Eperjes–Orhtodox/SK (a felső szint), Holešov/CZ, Koričany/CZ, Zamość/PL, Jás/RO (csak a galéria), Szepesváralja/SK, Tykocin/PL, Włodawa (városi múzeum)/PL, Przysucha (Oskar Kolberg Múzeum)/PL... Ezek megőrizték a zsinagóga belső tereit, általában meghagyva a frígyszekrényt és a bimát. Kegytárgyakat helyeztek el vitrinekben és a falakon. Esetenként ez az egyedüli rendelkezés. Gyakrabban mindez összekapcsolódik más kulturális funkciókkal vagy az eredeti szakrális szereppel.

Zsinagógák mint holokauszt-és múzeumi központok

Prága–Pinkász/CZ, Nyitra/SK, Budapest–Páva utca/HU... Nagyobb városokban az elhagyott vagy használaton kívüli zsinagógákat holokauszt-múzeummá alakították át. A gótikus-reneszánsz stílusban épült Pinkász-zsinagóga Prágában Nemzeti Holokauszt Emlékmúzeumként szolgál: a látogatók a belső falakon kézírásban olvashatják annak a 77 297 zsidónak a

nevét, akik Csehországból és Morvaországból estek a pusztítás áldozatául. A budapesti Páva utcai zsinagóga előadóteremmel rendelkező holokauszt-emlékhely, s udvarán megvalósult a Magyar Holokauszt Központ. A nyitrai zsinagóga női karzatán emlékhelyet rendeztek be, míg az épület földszintje városi kulturális központként működik.

Zsinagógák mint képvagy fotogalériák

Győr/HU, Kecskemét–Ortodox/HU, Szekszárd/HU, Ipolyság/SK, Nagyszombat–Orthodox/SK, Nagyszombat–Status-quo-ante/SK, Kassa–Harang utca/SK, Breznóbánya/SK, Trencsén/SK, Hranice na Moravě/CZ, Maribor/SL, Krakko–Visoka... A kisebb városokban, ahol nem volt szükség további koncertteremre, a zsinagógát gyakran művészeti fotó- vagy képgalériává alakították át, akár csak a tavaszi–nyári időszakra (fűtés nélkül), akár a teljes évben szolgáló használatra. Az általában tágas, jól megvilágított 19. századi zsinagógák kiválóan megfelelnek ennek a funkciónak, különösen a központos, de akár bazilikális elrendezésükkel is. Egyes esetekben a központi tér és a mellékhajók üvegfalal vannak elválasztva, amelyek háttérrel adnak például a fotóknak, de ugyanakkor áttekinthető is biztosítanak az eredeti térstruktúrára, például a nagyszombati (SK) zsinagóga esetében.

Zsinagógák mint könyvtárak

Baja/HU, Apostag/HU, Szentes/HU, Uherské Hradiště/CZ, Piotrków Trybunalski/PL, Przemyśl–Nova/PL, Zamość/PL. Néhány esetben elsősorban a kisebb városokban a zsinagógákat könyvtárrá alakították. A kiszolgáló tereket a női karzat alatt általában a nyugati szárnyban, míg az olvasóteret a központi, férfi

Szombathely. Zsidó templom

imaterben helyezték el. A női karzat a maga U alakjával, az olvasóasztalokkal a szabadpolcos rendszernek adott helyet. Ezek az épületek emlékhelyül is szolgálhatnak, a frígyszekrény és a bima kisebb megemlékezéseknek is helyet adhat. Néhány zsinagóga rövid ideig funkcionált könyvtárként, majd ismét elhagyottá és üressé lett (például Szydłów/PL, Apostag/HU).

Zsinagógák mint hangversenyterem

Kassa–Neológ/SK, Újvidék/SR, Szered/SK, Strážnice/CZ, Mikulov/CZ, Boskovice/CZ, Koprivnica/HR, Budapest–Rumbach utca (terv). A nagyobb zsinagógák jó akusztikájuknak köszönhetően gyakran válnak koncertteremmé. Ennek legelső példája a kassai neológ zsinagóga átalakítása a helyi szimfonikus zenekar részére, előnyös változtatásokkal a belsőben és egy előépület hozzáadásával szocialista-realista stílusban, ami jól harmonizál Kozma Lajos 20. századi neobarokk stílusával, amelyben az eredeti zsinagóga épült. Az újvidéki zsinagóga kisebb mértékben változott, a dob ablakait befalazták, és új fűtési rendszert építettek ki. Az épület ma is alkalmas a zsinagóga funkció betöltésére.

Zsinagógák mint vendéglátó helyek, étterem

Nyitrabajna/SK, Balatonfüred/HU. Hasonlóan a keresztény templomokhoz, a kisebb zsinagógákat a belső terek jelentős átalakításával étteremmé alakították át.

Zsinagógák mint kulturális központok

Bjelovar/HR, Breznóbánya/SK, Nyitra/SK, Surány/SK. A kisebb városokban az elhagyott zsinagógákat gyakran alakították át többfunkciós kulturális központokká. A 60-as és a 70-es években átalakított épületek belső terei radikálisan megváltoztak. A később ilyen funkcióval

ellátott épületek belső átalakításai finomabbak, kevésbé változtatták meg az eredeti kialakítást. A kecskeméti zsinagóga a technika háza lett, annak belső tereit teljesen tönkretették.

Zsinagógák mint keresztény templomok

Eszék–Alsóváros/HR. Egy neológ zsinagóga épülete remekül alakítható templommá, különösen protestáns templommá, amelyben szokásos a karzat. Am az ortodox zsinagóga elrendezése jobban eltér a katolikus, protestáns illetve görögkeleti diszpozíciótól. Különösen érvényes ez a kilenc boltmezős zsinagógákra, amelyek alkalmatlanok keresztény szertartásra.

Zsinagógák mint lakóépületek

Krakko–Bobov/PL, Sombor/SR, Nagyszöllős/UA. A holokausztot követően a háború során hajlékukat elvesztő keresztények rendezkedtek be az elhagyott kis zsinagógákban, és azokat lakóhelyül használják még ma is. A kétszintes

használni, és sokuk meg is maradt ebben a méltatlan funkcióban. A változás a legsürgősebb a bonyhádi kilenc boltmezős zsinagóga esetében, ami típusának legjelentősebb épülete. Nemrég a raktárt kiürítették, és civil kezdeményezés indult a felújításért.

Zsinagógák mint művészeti központok

Malacka/SK, Tarcal/HU. Egyes zsinagógákat kreatív terekként használnak művészek, a belsőt a felső és az alsó szintekre osztva (Malacka) vagy egyszerűen ellátva azokat az új funkcióval (Tarcal).

Zsinagógák mint üzletek vagy áruházak

Komárom/SK, Gyöngyös/HU, Kassa–Neológ/SK, Munkács/UA. Az elhagyott zsinagógákat a szocializmus idején gyakran alakították át üzletekké. Legjobb példa erre a munkácsi zsinagóga vagy a nagy, a két háború között épült gyöngyösi zsinagóga. Az épületek kül-

Üdvözlés KECSKEMÉTRŐL – a 'Nirós' városból – Zsidó templom

épületek esetében a karzatos megemlékező imaterem feletti részen, és így további lakóteret alakítottak ki. Ezek a zsinagógák elvesztették egykori jellegzetes arcukat, mivel az ablakok helye és száma megváltozott, és az eredeti díszeket is eltávolították. Mindazonáltal Németország falvaiban és kisebb városaiban számos zsinagóga megmenekült és felújításra került ebben a formában az elmúlt két évtized során.

Zsinagógák mint ifjúsági központok

Križevci/HR. A križevci zsinagóga – ifjúsági központnak adva helyet – elvesztette eredeti formáját, a falak és a mennyezet ugyan megmaradt, de egyebekben a tér teljesen megváltozott.

Zsinagógák mint raktárak

Bonyhád/HU, Ivančice/CZ, Veselí nad Moravou/CZ, Bártfa/SK. Nem sokkal a holokausztot követően az üresen álló nagy és közepes méretű zsinagógákat raktáraként kezdték

seje változatlan maradt, míg a belső tereket a felismerhetlenségig átalakították.

Zsinagógák sport funkcióval

Budapest–Aréna út/HU, Komárom–Ortodox/SK. A külsőt meghagyva, a központi imaterem feletti térben a nőknak szolgáló karzat bővítésével az elhagyott zsinagógákat sportfunkciójú létesítménnyé alakították át.

Zsinagógák irodaként vagy levéltárként

Nový Jičín/CZ, Kielce/PL, Sandomierz/PL. Ebben az esetben az épület elvesztette eredeti belső kialakítását és gyakran külső megjelenését is.

Zsinagógák iskolaként

Loštice/CZ, Sisak/HR (a belső teljesen átalakítva). Az iskolává történő átalakítás jelentős változásokat igényelt az ablakozásokban, valamint az épület külső és belső megjelenésében egyaránt. ◆◆

Újvidék. Zsidó templom

A KÓSER KONYHA HATÁRTALAN

Érdekességnek számít **Kovács Róbert** okleveles geográfus-turizmológus, földrajztanár fenti címen készült dolgozata, amelyben nemcsak a kóser konyháról, a rituális előírásoknak megfelelő ételkészítési módokról, hanem más érdekességekről is olvashatunk. Kovács Róbert, aki jelenleg a Szabadkai Zsidó Hitközség főtákaraként működik, s a szabadkai zsinagóga felújítása körüli szervezési munkálatokból oroszánrész vállalt, a mostani Lyukasóra különszámunk szerkesztéséhez is minden segítséget megadott, szerkesztőségünk rendelkezésére bocsájta a szükséges dokumentumokat és archív képanyagot. Az ő munkájából idézzük az alábbiakban.

ADALÉKOK A HITKÖZSÉG TÖRTÉNETÉBŐL

A Szabadkai Zsidó Hitközség történetéről Kovács Róbert így ír: „A Hitközség keletkezése szorosan összefügg a szerződéssel, amelyet Szent Mária mezővárosa – a 18. században ez volt Szabadka neve – a Kamarával kötött. E szerződés értelmében a város magának tartotta fenn a jogot, hogy görögöknek, örményeknek, zsidóknak és cigányoknak letelepülési engedélyt adjon. Ezzel a joggal a város először 1775-ben élt, amikor Herschel Jakabnak adott engedélyt a letelepedésre. Néhány év után már a zsidó családok száma tizenkettőre gyarapodott, és megszervezték a Hitközséget. Herschel Jakab, Hajduska Salamon, Khun József és Löbl Jakab nevét ismerjük az alapítók közül...

A zsidóságnak a magyar társadalomba való beolvadásához, asszimiláció útján, a legnagyobb hajtóerőt a zsidók részvétele biztosította a magyar szabadságharcban. Az 1848–49-es szabadkai honvédek közül 25 volt zsidó...

A forradalmi események közepette Szege-den, 1849. július 28-án az Országgyűlés köz-felkiáltással fogadta el a zsidók felszabadításáról szóló törvényt. Ennek kibontakozását mindjárt kezdetében hiúsította meg a Bach-korszak revíziós politikája. Csak az osztrák-magyar kiegyezéssel ért meg a feltételek arra, hogy 1867-ben az Országgyűlés (az alsóházban egyhangúlag, míg a felsőházban 64 igen és 4 ellenszavazattal) elfogadja a zsidók emancipációjáról szóló törvényt, melynek egyszerű, világos szavai így szólnak:

1.§ Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottoknak nyilvánítottatnak.

2.§ Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetettik.”

Az 1867 és 1868 során megtartott ún. magyarországi zsidó kongresszus tárgyaló felei nem jutottak közös nevezőre, és a magyar zsidóság az egyházi élet megszervezésében három áramlatra szakadt: az ortodoxiára, az ún. status quo ante-re és a kongresszusi hitközségekre. Szabadkán is egy ilyen kongresszusi (neológ-

nak is nevezett) hitközség létesült, míg a kisebbség, az ortodox hívek külön hitközségbe szerveződtek...

Az első világháború alatt Szabadkán 527 zsidót mozgósítottak, azaz a zsidók 13,72%-át. Közülük 62 (11,76%) halt meg. Anyakönyvi bejegyzés 54-ről van...

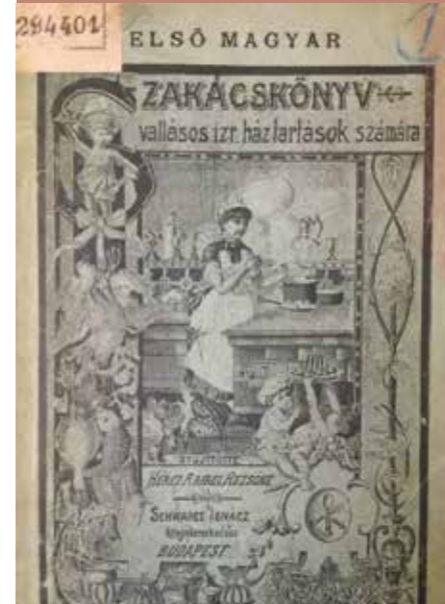
Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés és a trianoni döntés következményeképpen, Szabadka és az akkori városi vonzaskörének déli fele az újonnan létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került. A vonzaskör északi szeglete az anyaország ellenőrzése alatt maradt. Ekkor, a délszlávok közös államában Szabadka a harmadik város – csak Belgrád és Zágráb előzte meg. De a kisantanti politika és a központi országgrészek tervszerű fejlesztése, a felzárkóztatásukra tett hatalmas erőfeszítések, illetve a határ menti övezetek elzártsága az akkori ellenségesnek deklarált Magyarországtól visszavetette a város 19. században megkezdődött dinamikus fejlődését, jelentősen korlátozta, sőt meg is állította. A két világháború közötti időszakra mindvégig ez az állapot volt jellemző...

A Nőegylet a Szabadkai Zsidó Hitközségben 1852-ben alapították

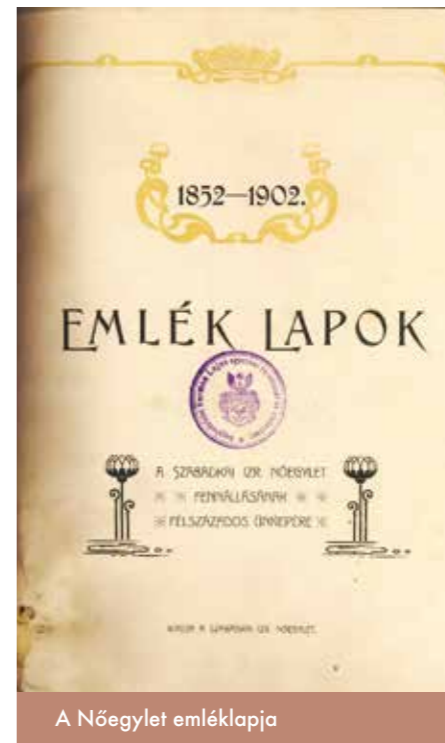

Rosenfeld Mártonné szakácskönyve

Hercz Rafael Rezsóné: Szakácskönyv vallásos izraeliták háztartása számára 1899. (Az O. Sz. K. gyűjteményéből)

Rebeka Hertz: Israelitisches Kochbuch, 1890

A Nőegylet emléklapja

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban Szabadka virágzó hitközségében pezsgő zsidó kulturális élet folyt: 1923-ban Pollák Lajos zsidó kórházat szervezett, Achdut Háolim néven zsidó cionista ifjúsági szervezet működött. A városban rendszeresen jelenik meg Szombat és Izrael címek alatt zsidó újság, 1927-ben Szabadkán ülésezik az országos cionista szövetség, már 1919-től működik a Talmud-Tóra Egylet és 1923-tól a zsidó gyermekegylet otthon, a Reusz Zsidó Ifjúsági Egylet. A jugoszláv rádió első zsinagógai koncertjét Szabadkáról közvetítette 1932-ben... Fontos szerep jut a zsidóknak a liberális magyar kisebbségi sajtó fejlesztésében. Ezt a szép fejlődést, talán idillinek tűnő állapotot a második világháború szakította félbe...

A ZSIDÓ NŐ SZAKÁCSKÖNYVE

A fellelhető adatok szerint, Rosenfeld Mártonné: *A zsidó nő szakácskönyve* című munkája Suboticán (Szabadkán) a Minerva Nyomda kiadásában még 1925 előtt jelent meg. Az első kiadás kötetei 372 oldalból állnak, és egy levél tartalmazza a sajtóhibákat, helyesbítéseket. A feltehető második kiadás oldalszáma 377, és toldalékként még 9 oldal van mellékelve. Az Országos Széchényi Könyvtár fundusában (raktári jelzet) a könyv az 1938-as harmadik kiadással van képviselve. A harmadik bővített kiadás terjedelme 377 oldal, 11 oldalnyi toldalékkal. A harmadik kiadás Budapesten, Schlesinger Jos. Könyvkereskedésének kiadásában jelent meg, és a Femes Á. Könyvnyomda nyomtatta.

Rosenfeld Mártonné szívélyes stílusban, tiszta fogalmazással, felesleges sallangoktól mentesen ír. A receptek előtt témairányítóként kisebb lélegzetű értekezések állnak a racionális

Korabeli újság cikk a paprikahamisítás gyanújáról

háztartásvezetéséről s a felesleges kiadásoktól is igyekszik hasznos tanácsaival megkímélni a még tapasztalatlanabb háziasszonyokat. Ezt alátámasztandó, idézzük magát Rosenfeld Mártonnét:

A jó beosztás mindennél fontosabb... A megszokott munka megy a leggyorsabban. A háziasszony szokja meg az időben való felkelést, mert a reggel elmulasztott félóra nehezen pótolható...

A hétköznapi szürkéségét a szombat és az ünnepnapok váltják fel. Megtartásukra a háziasszonynak számos pontos szabály szerint kell hozzákészülnie. A szombat áldásához nem csak a fizikai, de a lelki nyugalom is szükséges...

A kóser konyha lényegét a szerző így fogalmazza meg: *A kóser konyhának első feltétele a kifogástalan tisztaság. Annál is inkább, mert maga a szó: »kóser«, tisztaságot jelent...*

A kovásztalan kenyerek ünnepének, a pészachnak megülése különösen nagy ügyességet, leleményességet kíván meg a zsidó háziasszonytól. Rosenfeld Mártonné szakácskönyvében írja: *A ételek elkészítésére külön szabály nincs. Lisztfélék és hüvelyesek kivételével ugyanúgy készíthetünk mindent, mint évközben. Lisztet őrlött és szitált pászkaival vagy burgonyaliszttel helyettesítünk. Az összes fűszereket és élelmiszereket egy vallásilag megbízható helyről szerzzük be. Borsot csak ott lehet használni, ahol az odavaló hitközség megengedi...*

A zsidó nő szakácskönyve igen nagy munka. A könyv a konyhai tanácsokat és ételrecepteket a vallási előírásokkal vegyítve, összesen 56 tartalmi egységre osztottan tárja az olvasó elé. És Rosenfeld Mártonné mintegy 976 ételreceptet közöl, de ki kell hangsúlyozni, hogy több esetben az ételek variációit is tartalmazzák a receptleírásai. Így még nagyobb a közölt ételek elkészítési módjának száma. A szakácskönyvhöz ajánlást a szabadkai ortodox főrabbi, Deutsch Mózes hitvese írta.

És még egy megszívlelendő mondat a kötetből: *Az egészség legerősebb támasza a jó konyha.*

„A FÉNYEK ÜNNEPÉN”

Újra imahely a szabadkai zsinagóga

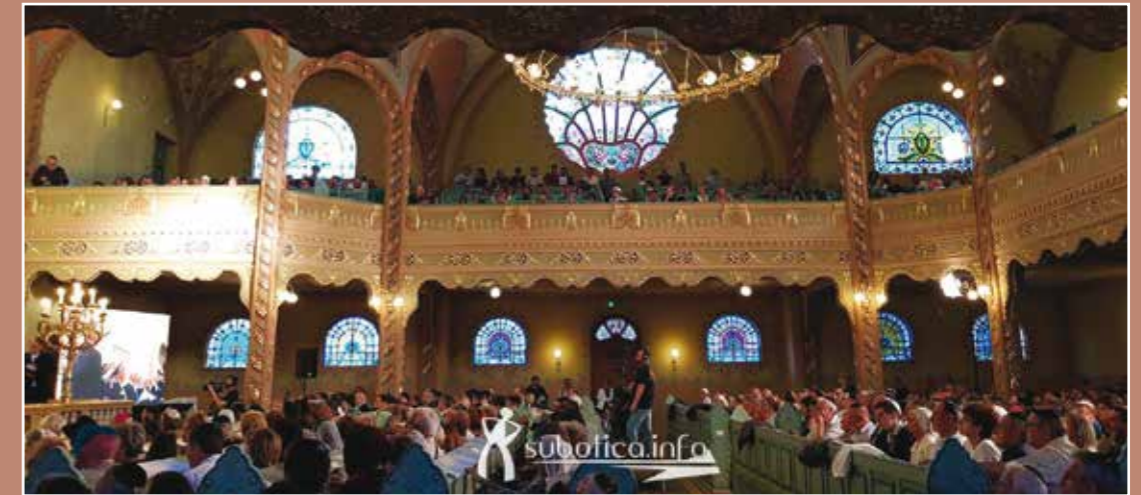
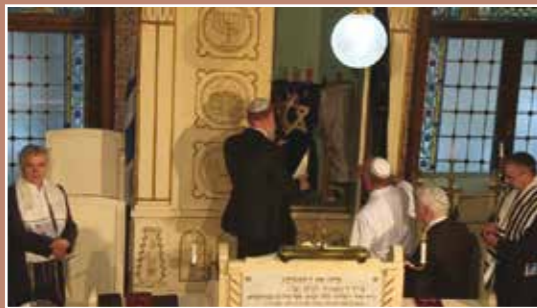
A kárcsak hőskorában, 2018. május 7-én, az újraavatása ünnepén ismét zsúfolásig megtelt a szabadkai zsinagóga hatalmas, gyönyörűen felújított épülete. Ahogyan Szabados Róbert, a Szerbiai Zsidó Hitközségek Szövetségének elnöke megfogalmazta: a zsinagóga négy évtized után nyerte vissza eredeti tisztét, visszakapott rangjával megerősítve a Szabadkán és környékén maradt zsidóság önértékét. Majd a Pannon RTV-nek adott interjúban az elnök így folytatta: a felszenteléskor a Tórárt elhelyezik a tórafülkékben, s ettől kezdve újra imahely a szabadkai zsinagóga. És nemcsak a szabadkai, hanem a környékbeli zsidó közösségek számára is – Zombor, Nagyikinda, Nagybecskerek –, akiknek nincsen szentélyük.

Szerbia főrabijja, Isak Asiel vezetésével vitték be a tóratekerceket a zsinagógába, aki ezután köszöntötte az egybegyűlteket, és megáldotta a szentélyt: „Légy áldott, Urunk Istenünk, az univerzum királya, aki életben tartott bennünket, s hozzásegített minket ahhoz, hogy megéljük ezt a pillanatot...”

A zsinagóga felszentelési ünnepén a Jeruzsálemi Kántor Kórus hagyományos zsidó dalokat adott elő. Az épület újraavatása mellett ünnepélyesen átadták a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége – *Mazsihisz* ajándékát, egy három méter magas *hanukiáht*, egy kilencágú gyertyatartót, amelyet a zsinagóga udvarán helyeztek el.

Heisler András, a *Mazsihisz* elnöke elmondta: örömmel tölti el, hogy Szerbia és Magyarország segítségével Európa második legnagyobb zsinagógája úgy tündököl, mint megnyitása pillanatában. Kiemelte annak fontosságát, hogy a szerb és a magyar kormány közösen cselekedett: „Úgy gondolom, hogy ez Európának is például szolgálhat.”

Szabadka, Kosztolányi Dezső városa, a magyar történelem fontos, gazdag történetű városa ma egy olyan Vajdasághoz tartozik, amely szerb, magyar, zsidó, német, vagyis többféle nemzetiségű, vallási hovatartozású ember közös otthona. És Szabadka, 2018. május 7-én, végre a fények ünnepére virradt. ♣ (ghy)

LYUKASÓRA KÜLÖNSZÁM
XXVII. évfolyam, 4. szám. 2018/4.
A szerkesztőbizottság tagjai:
Alföldy Jenő, Agh István, Bertalan Tivadar,
Czigány György, Dobai Péter, Gülch Csaba,
Gyulai Líviusz, Iancu Laura, Kalász Márton,
Pröhle Gergely, Rózássy Barbara,
Szakonyi Károly

Főszerkesztő: Sággy Ildikó
Főmunkatárs: Szakonyi Károly
Művészeti vezető: Kő Pál
Művészeti szerkesztő: Réti Attila
Rovatvezető: Ughy Szabina
Lektorálás: Kállay Sarolta
Titkárságvezető: Óri-Kiss Gyöngyi

Szerkesztőségi postacím:
1052 Budapest, Városház u. 7.
Telefon: 233-6951. Mobil: 06-20-465-9232.
E-mail: iroegy@gmail.com.

Kiadja: Magyar Írók Egyesülete
Elnök, kiadóigazgató: Szakonyi Károly

Nyomdai kivitelezés:
Pharma-Press Kft.
1037 Budapest, Vörösvári út 119-121.
Felelős vezető: Dávid Ábel Dániel

Különszámunkat a Szabadkai Zsidó Hitközség
archív anyagaival és Klotz Miklós fotóművész
felvételeivel illusztráltuk.

